תלמוד ירושלמי · מפרשים · שערי תורת ארץ ישראל · סדר זרעים

שערי תורת ארץ ישראל על תלמוד ירושלמי ברכות

רבי זאב וולף רבינוביץ'

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

שערי תורת ארץ ישראל על תלמוד ירושלמי ברכות

רבי זאב וולף רבינוביץ'

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/שערי-תורת-ארץ-ישראל-על-תלמוד-ירושלמי-ברכות/
הקובץ נוצר ב־18 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611162349 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 4
הלכה א 4
הלכה ד 7
הלכה ה 7
הלכה ו 7
פרק ב 8
הלכה א 8
הלכה ג 8
הלכה ד 8
הלכה ה 9
הלכה ו 13
הלכה ז 13
הלכה ח 15
הלכה ט 15
פרק ג 16
הלכה א 16
הלכה ג 17
הלכה ד 17
הלכה ה 17
פרק ד 17
הלכה א 17
הלכה ג 18
הלכה ד 19
הלכה ה 19
הלכה ו 22
פרק ה 22
הלכה א 22
הלכה ב 24
הלכה ג 24
הלכה ד 25
פרק ו 25
הלכה א 25
הלכה ב 26
הלכה ג 27
הלכה ה 27
הלכה ו 27
הלכה ז 27
הלכה ח 27
פרק ז 28
הלכה א 28
הלכה ב 29
הלכה ג 29
הלכה ה 31
פרק ח 31
הלכה א 31
הלכה ב 33
הלכה ג 33
הלכה ה 33
הלכה ו 33
הלכה ח 34
פרק ט 34
הלכה א 34
הלכה ב 35
הלכה ג 36
הלכה ה 36

פרק א

הלכה א

[השלמות: **תיפתר באיליין כופרניא**. — ע' במ"ה ז"ח פי בראשית.]

ר' זעירא בשם רב ירמיה ספק כו'. —כמה פעמים מצינו בירושלמי שר"ז אומר בשם ר' ירמיה כמו לקמן רפ"ג, ופ"ו ה"ו (דף י"ד ע"ד) ועוד שם ר' ירמיה בעא מיבדוק לר' זעירא (ומזה מוכח שר' זעירא היה תלמיד לר' ירמיה); וגם נמצא הרבה פעמים להפך כמו לקמן פ"ב ה"א (דף ד' ע"ב) "ר' ירמיה בעי מר' זעירא" ורפ"ג "ר' ירמיה שאל קומי ר' זעירא", ובפ"ג ה"ה (ו' ד') "ר' ירמיה בשם ר' זעירא" ועו"ש "ר' ירמיה ר' זעירא בשם רב"; ועניין זה הוא שיש הפרש בין רבי ירמיה לרב ירמיה שרב ירמיה סתם בירושלמי הוא **רב ירמיה בר אבא** שהיה תלמיד חבר לרב (בבלי ברכות כ"ז ב') ורבו של ר' זעירא (דירושלמי או "ר' זירא" דבבלי ע' בבלי תענית י"ב ב' וב"ב מ"ז ב') ור' ירמיה בר אבא זה היה בבבל ולא נמצא בשום מקום שעלה לא"י (ואע"פ שלרש"י בחולין ע"ו ב' ד"ה "להא שמעתא" ר' ירמיה סתם שעלה לא"י הוא ר' ירמיה בר אבא ע"ש הנה אין דבריו נכונים בזה: חדא דבחולין שם מבואר דכשעלה ר' זירא לא"י כבר מצא שם לר' ירמיה סתם אבל ר' ירמיה בר אבא עדיין היה באותו זמן בבבל כדמוכח בחולין דף נ"ז ע"א וע"ב, ועוד שלמטה אוכיח שר' ירמיה סתם הוא "בר תחליפא") והוא נקרא בשם התאר "רב" כמנהג חכמי בבל; אבל ר' ירמיה סתם שעלה לא"י מכונה בתאר "רבי" כמנהג חכמי א"י, והוא היה תלמידו של ר' זעירא. ובשם התאר יש להכיר בין ר' ירמיה בר אבא לר' ירמיה סתם, אלא שבדפוס נשתבשו התוארים והחליפו מרב לרבי ומרבי לרב. וע' ירושלמי שבת פ"א ה"ו (דף ג' ע"ב) רב ירמיה סליק גבי דבסי, ואותו ענין בבבלי שם (י"ב ב') ושם מפורש "ר' ירמיה בר אבא"; עוד בירושלמי גיטין פ"ז ה"ב [מ"ח רע"ד] רב ירמיה שאל לשמואל אמר לשנים אמרו כו' ואותו ענין בבבלי שם (ס"ו ב') מפורש "ר' ירמיה בר אבא", ועוד בירושלמי ע"ז פ"ד ה"ה [מ"ד א'] "ר' ירמיה בשם רב", ואותו ענין בבבלי שם (נ"ג א') "ר' ירמיה בר אבא בשם רב", ועל המעט נמצא בירושלמי "ר' ירמיה בר אבא" עם שם אביו כמו בנדרים סופ"י ועוד באיזה מקומות כי סמכו על התאר ועל המבין כי ממקומו ניכר אם הוא הקדמון או האחרון; וכן מצינו כמה פעמים בירושלמי שהשמיטו מר' חייא בר אבא את שם אביו והוא ניכר ממקומו.

ודע שלדעתי ר' ירמיה סתם תלמידו של ר' זעירא היה בנו של "תחליפא" כי כמה פעמים מצינו בבבלי דא"ל ר' יעקב לר' ירמיה בר תחליפא אסברא לך (כמו בב"ב סמ"ך ב', סנהדרין פ"א ב', ע"ז מ"ב ב', זבחים ל"ד א' וס"ג א') ובשום מקום לא מצינו לר' ירמיה בר

תחליפא אלא אצל ר' יעקב ובאופן שאומר לו "אסברא לך" (ומקום שמצינו שהוא יוצא מתוך כלל זה הוא ט"ס ע' למטה) ולכן נראה שענין הדברים הוא שר' יעקב אמר לר' ירמיה (סתם) בלשון זה: בר תחליפא! אסברא לך, והיינו שכן היה דרך החכמים לכנות את חבריהם ותלמידיהם על שם אביהם כמו בר לקישא (ב"מ פ"ד א') בן פדת (יבמות ע"ב ב') בן אידי (שם צ"ו ב').

ויש הכרח לפירושנו זה ממנחות ח' ב' מתיב ר' ירמיה כו' איכא דאמרי הוא מותיב לה והוא מפרק לה וא"ד א"ל ר' יעקב לר' ירמיה בר תחליפא אסברא לך, וזה מבואר שיש אומרים שר' ירמיה בעצמו תירץ לקושייתו ויש אומרים שלא ר' ירמיה בעצמו תירץ זה אלא ר' יעקב תירץ לר' ירמיה את קושייתו. ומכללנו הנ"ל נבין דהא דאיתא בזבחים (ע"ז ב') מיתיב ר' ירמיה כו' א"ל ר' ירמיה בר תחליפא אסברא לך יש להגיה שם "א"ל ר' יעקב לר' ירמיה בר תחליפא אסברא לך", וכ"ה בדקדוקי סופרים שם בשם כ"י; ועו"ש (פ' א') מתיב ר' דימי יש להגיה מתיב ר' ירמיה [וכ"ה בכל כי"י שבד"ס] וע"ש; ועוד במ"ק י"ח א' א"ל ר' יעקב לר' ירמיה אסברא לך, יש להגיה א"ל ר' יעקב לר' ירמיה בר תחליפא אסברא לך, וכ"ה בד"ס שם.

ודע שר' יעקב זה שהיה כפי הנראה חבירו של ר' ירמיה הוא הנקרא בירושלמי ר' יעקב בר אחא כי הא דאיתא בבבלי פסחים צ"א ב' בשם ר' יעקב איתא בירושלמי שם פ"ח ה"ז [ל"ו סע"א] בשם ר' יעקב בר אחא, ועוד בבבלי ע"ז י"ג ב' ר' יעקב זבן סנדלא ור' ירמיה זבן פיתא כו' ואותו ענין בירושלמי שם פ"א ה"ד [ל"ט רע"ד] ר' יעקב בר אחא.

ר' יוסי בר בון בעי אין תימר כו'. — צ"ל ריב"ב בעי את אמר כו' (וכעין זה בפיאה פ"ד ה"א [י"ח סע"א]).

[השלמות: **בר מן הדא כוכבתא**. — פי' כוכב נוגה הנקרא בלשון סורי כוכבתא וכן לקמן ע"ג איילתא דשחרא מ"ד כוכבתא (אמרי בינה למהר"ץ חיות).]

[השלמות: **רבי אומר הלבנה בתקופתה**. — פי' בשעת הניגוד ועל קו השוה והוא באמצע החדש שאז הלבנה מכוונת כנגד השמש בריחוק ק"פ מעלות כידוע וע' ב' ר"ה כ"א סוע"א וברש"י שם.]

מאן תנא ראיה נחלקת לשנים ר' יוסי א"ל קשתה כו'. — צ"ל: **א"ל קמתה** (פי' עמדת על ענין זה ויפה אמרת דודאי ר' יוסי היא דאין בין השמשות אלא כהרף עין ובראה בו משהו יש להסתפק אם מקצת ראייה מהיום שעבר ומקצתה מהלילה שאחריו וכן בבבלי נדה נ"ב ב' שראייתו בין השמשות עולה לשני ימים וע"ש בפרש"י ויותר מפורש בתוספתא זבים פ"א ומודה ר' יוסי שאם ראה אחת בין השמשות שאע"פ שאין ביניהם

כדי טבילה וסיפוג יש בידו ב' ראיות מפני ששני ימים חולקין אותה) על דעתך דאת אמר כו', למה אמר ליה **קמתה** (פי' דאם כל הרף עין שבחצי מיל ספק הוא א"כ א"א שבראיה אחת יהיה ברור לו שמקצתה מהיום ומקצתה למחר אא"כ דמשכה הראייה כדי חצי מיל וכפירוש מהרש"ס ע"ש) א"ל כשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות (פי' דהרף עין זה הוא בין השמשות וידוע לזב זה שבאותו הרף עין ראה) אין (וכעין זה מצינו בתרומות פ"א סוה"א דף מ' ע"ג ר' איסא בעא קומי ר' יוחנן מה כר' יוסי כו', א"ל אין בבלייה קמתה עליה, ובשבת פ"ה ה"ד [ז' רע"ג] ר' זעירא בעא קומי ר' ייסא כו' א"ל אין בבליה דקמתה עליה, ועו"ש פ"ו דף ח' סוע"א אין בבלייא דקמתה עליה) **כשיבא אליהו ויאמר זהו בין השמשות** מאן פליג (פי' ואף ר' נחמיה לא יחלוק ולמה אמר כר' יוסי ונשמט ע"י ט"ס מן "השמשות" עד "השמשות" וכעין זה בפירוש מהרש"ס).

נראו ג' כוכבים אע"פ שהחמה נתונה באמצע הרקיע כו'. — פי' באמצע עובי הרקיע דהיינו שכבר שקעה החמה אבל עדיין מאיר מעט מניצוציו כי לא עבר עוד כל עובי הרקיע.

א"ר חנינא מאיילת השחר כו'. — יש להגיה כאן כהנוסח שביומא רפ"ג [מ' ע"ב] (והביאור הנכון נמצא במתנות כהונה בב"ר פ"נ).

ואתייא דר' חייא כר' יהודה. — צ"ל ואתייא דר' חנינא כר' יהודה (וכ"ה נוסח מהרש"ס [וכ"י רומי]).

[השלמות: **כך עוביה של ארץ כו' חמשים שנה**. — ע' פר"א פ"ה.]

[השלמות: **נופו אלא אפי' כורתו**. — פי' כורת הוא עובי העץ שמן הארץ עד שהענפים מתחילין להתפשט ממנו. וע' במ"נ ח"ב פרק ל' (וכעין זה ברא"פ) וע' ר"ש כלאים רפ"ה. שם (ב' ע"ב) תני שמואל הרגע אחד מהי ריבוא כו'. —ז"ל פי' ס' יצירה לר' יהודה בן ברזילי ברצלוני צד 249: וכל יום כ"ד שעות קטנות שהן י"ב שעות גדולות יום ולילה, והשעה (פי' הגדולה) ט"ז מעלות היום והלילה קצ"ב מעלות. והמעלה י"א עונות, השעה קע"ו עונות היום והלילה ב' אלפים קי"ב עונות העונה י"ט עתות המעלה ריט עתות השעה ג' אלפים ושמ"ד עתות, היום והלילה מי אלף קכ"ח עתות, העת יין רגעים העונה שכ"ג רגעים המעלה ג' אלפים ך (פי' ך ארוכה היא ת"ק) נ"ג רגעים השעה ה' רבוא ו' אלפים תתמ"ח רגעים ע"כ וזה כשמואל כאן.]

אין השטן מקטרג באותה סעודה כו' אין השטן מקטרג באותו היום. — בריקאנטי ר"פ ויקרא העתיק "מרקד" במקום "מקטרג".

והרתיק על פתחו של מלך. — במעריך ערך רתק פירש הרתיק חזר וסבב ע"כ ונראה שהוא מלשון הכתוב (ישעיה מ' י"ט) ורתוקות כסף צורף שעניינו שלשלאות וכן כאן עניינו שסיבב כשלשלת.

[השלמות: **והא תני אין אומ' דברי' אחר אמת ויציב**. —תוספתא פ"ק ובבלי (ל"א א'). שם ה"ח (ג' ע"ג) שתהא הגיית היום והלילה שוין כו'. פי' דבשחר קורא ג' פרשיות וג' ברכות ובערב אינו קורא אלא ב' פרשיות (שפרשת ציצית אינו קורא בלילה) לפיכך תיקנו ד' ברכות והכי איתא במדרש תהלים ז' (רשב"א בחדושיו סופ"א) ומ"ש עוד ע"ש שבע ביום הללתיך היינו שחושב אמת ויציב וגאל ישראל לשתים שכן כתוב במ' תהלים שם (וע' מ"ש בפנים עמ' 3).]

ר"מ פליג על רבנן ולא עבד כו'. — עוד מצינו בדמאי פ"ג ה"ג [כ"ג ע"ג] דר' יוסי פליג על רבנן ולא עביד עובדא כוותיה.

כל הנאכלין ליום אחד קדשים קלים. — באו"ז ח"ב סימן רל"א העתיק: כל הנאכלין ליום אחד כגון קדשי קדשים.

הלכה ד

ביבנה יצאת בת קול. — ע' מ"ש ע"ז ביבמות סופ"א.

הלכה ה

שתהא הגיית היום והלילה שוין כו'. — בסדר רע"ג (סדר שחרית) העתיק "ותהא הגיית היום והלילה שוין"? (פי' מקשה ויאמרו גם בשחרית ד' ברכות או שגם בערבית יאמרו ג' ברכות וע"ז מתרץ) ר' יוסי בר אבין כו'.

[השלמות: **זכור את יום השבת לקדשו למען תזכרו**. במנהיג סימן מ"ח העתיק בשם ירושלמי זכור את יום השבת וזכרתם את כל מצוות ה' (וע' מג"א סימן סמיך אות ק"ב).]

[השלמות: **מפני טענת המינין**. — צ"ל: **טינת** המינין (וכ"ה גיר' מהרש"ס, ע' חגיגה ט"ו ב'. וכן העתיק בערוך ערך תרעומות).]

[השלמות: **ואילין דאמרין צהלי כו' אין בו משום ברכה פסוק**. פי' דהברכה הולכת אחר חיתומה.]

הלכה ו

שנכנס לגדולה האריך ימים. — מבואר שלהירושלמי היה כבן שבעים ממש (דלא כדעת בבלי כ"ח א') ולהירושלמי שומעין. וגם כי מצאנו שגם ר' יהושע אמר כעין זה "הריני כבן שבעים שנה", במכילתא פ' בא [פסחא פרשה ט"ז] עה"פ קדש לי פטר.

מתניתא פליגא על רבנן דהכא כו'. — צ"ל מתניתא פליגא על רבנן **דתמן** מזכירין כו' מתניתא פליגא על רבנן **דהכא** ויאמר אינו נוהג כו'.

פרק ב

הלכה א

[השלמות: **ובלבד בד'**. — [בעל מראה מקום והגהות מעיר: גרסת הטור א"ח ס"א ובלבד **שידגיש** בדלי"ת], וכ"ה בילקוט ואתחנן רמז תתל"ו וראבי"ה סמ"ו.]

[השלמות: **מפני שהיא עשויה פרקים פרקים**. פי' שכל פרק ופרק רחוק בתורה מחבירו.]

הלכה ג

ר' יוחנן בסיתוא דהוה חזיק רישיה הוה לביש תרויהון כו'. — נוסח כמה ראשונים להפך ופי' "חזיק" קושר ראשן במטפחת וכן עיקר שכעין זה לקמן פ"ה ה"ה (ט' ד') "ר' יודה בן פזי כד הוה תשיש הוה חזיק רישיה", ועוד בשבת רפ"ח "ר' יודה ב"ר אלעאי שתי ארבעתי כסוי דלילי פיסחא וחזק רישיה עד חגא".

[השלמות: **וכד הוה נפיק מסחי הוו יהבין ליה**. — כאן צ"ל מן "ואינו" עד "מבפנים" (כהגהת הגר"א) ואח"כ צ"ל: א"ר יצחק כו' לא היה לובשן וכד הוה **מענין** מייתן ליה (פי' מאחרין להביא לו תפילין) הוה אמר הדא מילתא (עי' פסיקתא רבתי פסקא ב' דעשרת הדברות ובזרע אפרים שם).]

[השלמות: **על מצות תפילין**. — ע' ריטב"א סוף רה"ש בשם נוסחאות מדויקות על יד על הנחת תפילין ועל של ראש על מצות תפילין.]

כגון ארצינו תפארתינו. — פי' שאם נוגע הנו"ן בוי"ו שבצדו למעלה משנה צורת האות ופסול אבל אם נוגע למטה צורת האות ניכר וכשר, וע' באו"ז ח"א סימן תקנ"ג.

הלכה ד

[השלמות: **א"ר יוסי מסתברא דיודי רב חסדא בתרומות**. — צ"ל: תמן תנינן (תרומות פ"א מ"ב) חרש המדבר ואינו שומע לא יתרום ואם תרם תרומתו תרומה. למי נצרכה לר' יוסי (פי' אף דסבר דאם לא השמיע לאזנו לא יצא מ"מ תרומתו תרומה דברכה אינה מעכבת) א"ר יוסי מסתברא דיודי רב חסדא כו' שאין תרומתן תרומה (פי' אותן החמשה הראשונים וזה תרומתן תרומה) כו' דר' יוסי היא (והחמשה האחרונים הם לר' יהודה הילכך לא איצטריך לאשמועינן במדבר ואינו שומע דתרומתו תרומה).]

[השלמות: **אם היה לשונו ערוך מותר**. — פי' אף שהוא מחיפה, ובאבי העזרי סימן נ"א מובא: אבל אם היה לשונו צרור בכל האותיות מותר (ונ"ל דהמלות בכל האותיות" אינן מהירושלמי אלא הוספה ופירוש).]

מה את ש"מ א"ר אבון עוד כו'. — חסר בינתיים וכצ"ל: מה את ש"מ מהולל שם ה' כממזרח שמש עד מבואו (פי' כמו שהשמש רגיל לזרוח תמיד ממזרח למערב ולא להפך) א"ר אבון כו' (כעין גירסא זו הוא במגילה רפ"ב אלא שנתהפכו השורות שם ע"ש).

ומהם שמונים וכמה נביאים. — אולי שצ"ל "ומהם **שלשים** וכמה נביאים" וכ"ה במגילה פ"א ה"ז [ע' ע"ד] וע' מ"ש שם.

הלכה ה

[השלמות: **וכוללין של ירושלים ושל ארץ**. צ"ל: **בשל** ארץ (ע' מ"ש להלן פ"ו ה"א).]

לפניו אסור לאחריו מותר. — י"ל דלשון זה דהכא נשתרבב מלקמן פ"ג ה"ה [ו' ע"ד] וכצ"ל כאן: לאחריו אסור לפניו מותר (פי' שאם צרורין ותלויין לאחוריו אסור מפני שאין דעתו מיושבת עליו שמא יאבדו ממנו והוא לא ירגיש אבל לפניו מותר שהרי הוא רואה אותן תמיד, וזהו שאמרו למטה "ר' יסא היה צוררן ותופסן בידו").

ודע שענין השירבוב והגרירה מצוי הרבה בירושלמי ועל כמה מהן העירו המפרשים כמו בשביעית (פ"ד ה"ג) "הורי ר' אמי לרדות עמו" וכתב ע"ז בפ"מ: לא שייך הכא אלא בע"ז אמתני' דנחתום העושה בטומאה קאי שאסור לרדות עמו פת לתנור כדאמרינן התם ואיידי דהאי סוגיא דשביעית כתובה היא שם הועתק גם לזה כאן וככה תמצא בהאי תלמודא למאות מאות מקומות ע"כ; עוד בשביעית סופ"ז "שרף פירי פגין פירי" וכתב שם המפרש הרא"פ ולא שייכי כאן אלא אגב ריהטא אייתי לה הכא ע"כ; ובפסחים פ"ב ה"ד תני פגה שטמנה בתבן כו' וכתב ע"ז בק"ע שם ל"ג ליה הכא ואגב שיטפא דמסכת שבת כתבוהו לכאן ע"כ. וגדול האחרונים ממפרשי הירושלמי הוא הרה"ג מהר"ם ז"ל מקאברין בהקדמתו הראשונה לספרו "ניר" כתב "ירושלים הרים סביב לה כו' בהשתרבות לשון יתר מסוגיא לסוגיא".

ובטעם הגרירות והשיטפות שבירושלמי כתב בספר דורות הראשונים ח"ב פרק ס"ה שיש הבדל בין הירושלמי והבבלי שהבבלי נערך ונסדר והירושלמי לא נערך ונסדר והוא בידינו רק כפי שלמדו במתיבתא בסוף ימי ר' מנא ור' יוסי בר בון ובסוף הימים כאשר נכתב הירושלמי לפנינו ובא עם הספר כתבו אותו בהכרח רק כפי אשר נשאר בידיהם מהימים הראשונים מסגנון הלימוד של המתיבתא ולא ערבו אז לעצמם לשנות בו דבר מכפי שגרסו במתיבתא לזכרון דברים, ולכן נשארו כל הדברים לגמרי כמו שהם,

והאריך שם הרבה בזה כדרכו וכמנהגו בכלל בספר זה בדברים יתירים וכפולים כמה פעמים, ועיקר תמצית דבריו כבר כתבנו. ואחרי קראי את דבריו ושניתים ושלשתים אינני בוש להודות כי לא נכנסו באזני ואינני מבין אותם כל עיקר כי למה במתיבתא עירבבו בלימודם דברים שאינם שייכים במקומם רק במקום אחר לזכרון דברים, וסוף דבר אין בדבריו כדי נותן טעם כל שהוא אל לב מבין, ומלבד זה מעיקרא דדינא פירכא דלמטה אברר שגם בבבלי – שנערך ונסדר לפי דברי הרב – מצינו כמה גרירות ושיטפות כאלה שבירושלמי ואף כי הן מעטות במספר לעומת מספרן המרובה שבירושלמי מ"מ מוכרח הוא שלא הערך והסדר הוא הגורם לזה, ולכן החובה מוטלת עלינו לבדוק ולחפש טעמים אחרים טובים ויפים מהטעם לפגם שנתן בעל דורות הראשונים. ומה שנראה לנו בזה הוא, שכבר נודע שהסופרים הראשונים בחפצם לקצר במלאכתם מלאכת הכתיבה המרובה, אם מצאו סוגיא כפולה בירושלמי או בבבלי ומדרשות היה דרכם לכותבה בשלימותה במקום אחד ובמקום השני קיצרוה, ורמזו דשאר הסוגיא נמצא באותו מקום השלם, ודרך סופרי הירושלמי לכתוב באופן כזה "גר"ש (ר"ת גמרו שם) בהילכתא עיליתא" או "בהילכתא קדמייתא" כמו ביומא פ"ג ה"ח ופ"ה ה"ג וכתובות פ"ד ה"ח, ודרך סופרי הבבלי לכתוב באופן כזה "וכולה" כמו בנזיר (ט"ז ב') "וכולה כדהוינן בה אליבא דבר פדא ור' מתנא" ובחולין (י"ב ב') "ונראין כולה", ובפסיקתא דרב כהנא השתמשו הסופרים בהמאמר "שאר קטיעא דכוותא קמייתא" ע' פיסקא אחרי מות דף קע"א ופיסקא ויהי בשלח דף פ"א, ובב"ר השתמשו בלשון "וכוליה עניינא" ע"ש פ"מ.

ולפי השערתי השתמשו בקיצור זה במדה מרובה הסופרים הראשונים מהירושלמי אבל הסופרים שבאו אח"כ שרצו להשביח את מלאכתם ולהוציא מתחת ידם ספרים שלימים ונאים הוסיפו להעתיק מהמקום הנרמז כל הענין בשלימותו, והסופרים האחרונים לא היו חכמים ומבינים כל כך (כמו שאמרו בבבלי סוטה מ"ט א' שרו ספריא למיהוי כחזניא) הוסיפו להעתיק מאותו מקום דברים שאינם שייכים כל עיקר לכאן ומהסופרים והמעתיקים כאלה באו אצלנו רוב השיטפות והגרירות והריהטות שבירושלמי המצויות לרוב בידינו ומקיצורי הסופרים הקדמונים נשארו עד היום בידינו אחדים מהם ורמזנו עליהן למעלה. וגם בתוספתא נמצאו ריהטות וסירכות ע' מ"ש במע"ש פ"ב ה"א.

והנה מצינו ריהטות וסירכות גם במשניות כמו במכות סוף פ"ב "כיוצא בו" כתב התויו"ט שהוא סירכא משביעית פ"ט מ"ח, וברפ"ח דזבחים (ע"א ב') כתב רש"י ד"ה וימכרו דלא גרסינן וימכרו ע"ש שהיא סירכא מרישא שם; עוד בנגעים פ"י מ"ה וכן בפשיון בתחלה כתב הר"ש שם ולא גרסיגן בתחלה גבי פסיון והסופרים אגב ריהטייהו

כתבינהו בסיפא כמו ברישא; ובשביעית פ"ג מ"ג יתר מכאן מחציב וכתב בתויו"ט שנשתבשה הגירסא מלישנא דמשנה ו' שם; ובפירוש הרא"ש חלה פ"א מ"ט אות ט' כתב אבל הכא כדי נסבה ואגב רהיטא דההיא מתני' תנייה נמי הכא, וע' שביעית פ"ט ה"ו ומ"ש שם ובערלה פ"א ה"ב לית כאן מרכיב וענין זה שבכמה מקומות רגילין לשנות יחד נוטע מבריך ומרכיב כמו בשביעית פ"ב מ"ו וסוטה פ"ח מ"ה וע"ע מ"ש ביבמות רפ"ד, וקידושין פ"א ה"א, סנהדרין פ"ז ה"ב והוריות פ"ב ה"ו.

וכמו כן יש ריהטות ושיטפות בתלמוד הבבלי כמו בב"ב ק"ב ב' כתב רשב"ם (ד"ה ה"ג וכגון) משום דאמרו לעיל כו' לכך טעו וכתבו גם בכאן כו'; עוד בסנהדרין צ"ד א' אינהו עדיפי מיניה כו' כתב רש"י ע"ז איידי דגררא בעלמא קתני הכא; עוד בזבחים מ"ב א' כתב רש"י (בד"ה קמ"ל) וגירסא הכתובה בספרים אמרינן אי ס"ד כו' לא שייך למיגרס הכא הכי כו' ובמנחות (ט"ז א') הוא דגרסינן לה הכי כו'; עוד בתמורה (ז' א') כתב רש"י (ד"ה רבא אמר) ותירוצא דמתרץ כגון שהיה לו חולה בתוך ביתו כו' ל"ג ליה ושבשתא היא דלא איירי הכא במחוסר זמן כלל אבל במסכת יומא (ס"ד א') תנינן לה כו'; עוד בחולין ע"ד ב' כתב רש"י (ד"ה חלבו דמאי) אע"פ שהוא בכל הספרים אמת הדבר שהוא שיבוש ולא יש חכם אשר יושיבנו על כנו כו' אלא בפרק גיד הנשה גרסינן לה לכולה כי ה[כ]א ואגב שיטפא דגירסא אישתבשו בה למיגרסא הכא ע"כ. וטעם השיטפות האלה הוא כמו שכתבנו למעלה שהסופרים הקדמונים קיצרו במקום אחד מפני שסמכו על סוגיא כזו במקום אחר, ובאו הסופרים האחרונים והשתדלו למלאות את החסר בכל מקום וגם הוסיפו להעתיק מהמקום השלם אף דברים יתרים שאינם שייכים כאן כל עיקר וכל המוסיף גורע.

ועוד אנו מוסיפים סיבה אחרת לשטפות וריהטות הללו והוא שבאשר כפי הנודע היו גורסים בראשונה את התלמודים בעל פה בין התלמוד הירושלמי ובין התלמוד הבבלי וכשהחלו לכתוב את התלמודים היה הסופר יושב בפני החכם והחכם קורא מפיו[1] והסופר כותב על הספר בדיו ומתוך הרגל הלשון השגור בפי החכם אירע כמה פעמים שמתוך שיווי העניינים בשני מקומות סריך ואזיל להוסיף ממקום אחד למקום אחר והסופר לא דקדק בזה וכתב מפי השמועה כל הענין כמו שיצא מפי החכם בשלימות, וענין כזה מכונה בירושלמי בפירקין למעלה ה"ד "השגרת לשון", ודעת רב חסדא שגם

[1] וכפי הנודע היו בזמן האמוראים אנשים אשר אומנותם היתה לשנות הברייתות בעל־פה הרבה פעמים עד שהיו רגילים בהן והם היו נקראים אצלם "תנאים" כמו שמצינו בבבלי לרוב תני תנא קמיה דפלוגי האמורא ותנאים אלו לא היו חכמים גדולים עד שהיה למשל אצלם "תני תנא ולא ידע מאי אמר", "התנאים מבלי עולם" (סוטה כ"ב א') וכ"כ בדורות הראשונים ח"ב עמוד 106.

במשנה יש "השגרת לשון" וכעין זה כתב ר' תם במכילתין (כ' א' תוד"ה וקטנים) וא"ת א"כ אמאי תנא קטנים בהדי נשים ועבדים כיון דאין שוין כדפרישית וי"ל דכן דרך התנא לשנות יחד נשים ועבדים וקטנים ע"כ; עוד כזה בירושלמי שביעית פ"ט ה"ו לית כאן עלי קנים כו' וע' מ"ש בהערותי שם.

ובכלל זה של שילוח הלשון יתיישבו לנו עניינים רבים כמו בפסחים (צ"ה ב') "אפשר ישראל שוחטין את פסחיהן ונוטלין את לולביהן ואין אומרים הלל", וכתב רש"י שם "נוטלין את לולביהן אגרא נסבא דברייתא היא הכי בפרק בתרא" (קי"ז א') ועוד ביומא (נ"ח ב') "הא למדת שכל פינות שאתה פונה לא יהו אלא דרך ימין למזרח" וכתב רש"י "דרך ימין למזרח לא שייך למיתני הכא למזרח אלא במסכת זבחים כו' ואגב ריהטא דההיא גירסא נקיט לה בכולה תלמודא". עוד בע"ז (כ"ה א') כתב רש"י בד"ה "ספר משנה תורה" וספר שופטים ל"ג הכא ואגב ריהטא דגירסא דלקמן ניקבעה היא ושבשתא היא ע"כ; עוד בבכורות (ל"ו א') "עמוד על רגליך ויעידו בך", וכתבו התוספות (ד"ה עמוד) לא גרסינן ויעידו בך לא כאן ולא בפרק תפלת השחר דמה עדות שייך כאן אלא בסנהדרין בריש פרק כה"ג גרסינן ליה גבי עובדא דינאי ואגב (פשטא) [שיטפא] דהתם נכתב כאן ע"כ ועוד בב"ב (נ"א א') "כתב לו על הנייר או על החרס אע"פ שאין בו ש"פ שדי מכורה לך שדי קנויה לך ה"ז מכורה ונתונה" וכתבו התוספות (ד"ה אף) תימא דמאי רבותא היא שוה פרוטה בשלמא גבי קידושין (קידושין ט' א') נקט כו', וכאן הניחו בתימה, ובקידושין נדחקו לתרץ זה אבל לדעתנו פשוט שאינו אלא "שילוח הלשון", שלשון זה הוא רגיל לענין קידושין לכן נקטו ליה נמי לענין מכירה; עוד בחולין (צ' ב') "והב"ע כשהוכרו ולבסוף נתערבו" וכתב רש"י שם שהוכרו לאו דוקא ע"כ ודבריו נכונים שאין זה אלא שילוח הלשון שבקידושין (נ"א ב') ושם מוכרח לומר "שהוכרו"; עוד בתמורה (כ"ח ב') .ותנא דבי ר' ישמעאל כל מקום שנאמר השחתה אינו אלא דבר ערוה וע"ז דבר ערוה דכתיב כי השחית כל בשר וגו' וע"ז דכתיב פן תשחיתון ועשיתם לכם פסל תמונת כל סמל כל שהמום פוסל בהן דבר ערוה וע"ז פוסלין בהן" וכתבו ע"ז בתוספות שם כל שהמום פוסל בו דבר ערוה וע"ז פוסלין בו צ"ע מאי קאמר הא דרשינן שפיר רובע ונרבע מכי משחתם ע"כ אבל הדבר ברור אצלנו שהסיום כל שהמום פוסל כו' אינו אלא משילוח הלשון שנשתרבב מבכורות נ"ז א' ושם מוכרח סיום זה ע"ש. וע"ע בתוספות יו"ט כלים פכ"ט מ"ג.

והנה הריהטות והגררות שבתלמוד הבבלי מעטות מאד בערך כפי מה שמצינו אותן בירושלמי, וטעם הדבר נראה שהוא מפני שהתלמוד הבבלי היה נלמד בבבל בישיבות

ורבו החכמים שעסקו בו בכל דור ודור בשקידה גדולה ומשא ומתן מרובה וכשמצאו דברים יתרים משיטפות וריהטות הסירו אותם ממקומם ותיקנו כפי הצורך ורק מיעוטם נשארו אבל החכמים העוסקים בתלמוד הירושלמי בכל דור ודור היו מעטים כנודע וגם אלה שעסקו בו לא עסקו בו במדה גדולה כ"כ כמו בבבלי לכן נשארו בו כל הריהטות והשיטפות כמו שיצאו מן הסופרים הקדמונים וע' בשו"ת המיוחסות לרמב"ן סימן צ"ו ומ"ש בהוריות פ"ג ה"ג ושבת פ"א מתניתין ה', ופסחים פ"ג ה"ג.

[השלמות: **ולמדת הדין א"ר יצחק וצרת הכסף**. —צ"ל: **ואף** למידת הדין כן א"ר יצחק כו' (היינו לעני שמירה כפי' רש"ס, וע' ב"מ מ"ב א').]

ושרתון ויהבון לר' חזקיה כו'. — צ"ל ושרתון ויהבון לשמעיה דר' חזקיה (פי' שריב"א התיר הקשר מבגדו עם המעות ונתנן למשרתו של ר' חזקיה) קטר פורתיה לפורתיה (פי' שקשר מעפרתו למעפורת של משרת ר' חזקיה כדי שלא יברח עם מעותיו) ושרתון וערק (פי' שהמשרת התיר את הקשר וברח עם המעות) א"ל ומה בידך (פי' שריב"א שאל לר' חזקיה ומה שמעת אתה בענין זה) כו'.

[השלמות: **בשם ר' יוחנן הגיעוך סוף מלאכ' המים כו'**. — פי' כל עיקר מלאכה במי חטאת שאסרו חכמים אינו אלא מעלה מדרבנן בעלמא ודלא כפי' מראה הפנים, וע' מהרש"ס שגורס הגיעך סוף מלאכת תפלה כו', ואין גירסתו מחוורת.]

הלכה ו

בעון קומוי דר' יוחנן מהו לבעול בעילה שנייה כו'. — צ"ל מהו לתלות בדם המכה ולא הורה מהו לבעול בעילה שנייה (פי' בשבת) כו' (כן העתיק הרי"ף בהלכות נדה).

[השלמות: **ואסור ליטול ממנו כוס של ברכה כו'**. עי' שאלתות דרב אחאי פי תזריע [סי' פ"ה]. וגירסת הגר"א ואסורה ליטול ממנו כוס כו'.]

הלכה ז

ושאל לר' בא בר כהן לגבי ר' אחא. — צ"ל "ושלח לר' בא ב"כ לגבי ר' אחא" (וכעין זה בשבת פ"ו ה"ב [ח' ע"א] "שלח לר' יעקב בר אחא גבי ר' חייא בר בא").

אין תימר רבנן דהכא ניחה אין תימר רבנן דרומיא כו'. — הגר"א מוחק חמש המלות "ניחה אין תימר רבנן דרומיא" ולפ"ז יש לפרש רברבייא קומוי דבנן דדרומיא שהיו לפני ר' חמא כי ר' חמא היה מושבו בדרום[2] וע' בבלי עירובין נ"ג ב' וברש"י שם דזקני דרום חכמים מאד.

[2] עי' נדה פ"ג ה"ב ר' חייה רובה אזל לדרומא שאלון ליה ר' חמא אבוי דר' הושעיה ובר קפרא, וכן בנו ר' הושעיה היה יושב בדרום כדאיתא בשביעית פ"ה ה"ג וביצה פ"ג ה"ד אייתי ר' הושעיה מתניתא דבר קפרה מדרומא ובכתובות פ"א ה"ה "כלתו של ר' הושעיה נכנסה מעוברת" ושם מבואר שכן היה המנהג ביהודה ויהודה היינו

כהדא דשמואל בר אבא כו'. — נ"ל דצ"ל כהדא **דשמעון** בר אבא כו' (וטעות כזה מצוי הרבה בירושלמי כמו בפיאה פ"ז ה"ו [כ' סע"ב] שמואל בר אבא בעי, דמאי פ"ג ה"ד [כ"ג סע"ג] שמואל בר בא בעי וכן הגר"א בהגהותיו שנדפסו בספר שערי ירושלמי מגיה שם שמעון בר בא; ובשביעית פ"ה ה"א [ל"ה ע"ד] ר' יעקב בר אחא בשם שמואל בר אבא, ובפסחים פ"ו ה"ה [ל"ג ע"ג] ר' יעקב בר אחא בשם שמואל בר אבא ועוד הרבה. ואבוהון דכולהו בביצה פ"א ה"ט (דף סמ"ך ע"א) ריבר"ב אמר שמואל בר אבא בעי, ואותו ענין בבבלי חולין קט"ז ב' ר' שמעון בר אבא; ועוד בבכורים פ"ג ה"ג [ס"ה ע"ג] ר' הילא ור' יעקב בר אידי הוון יתבין עבר שמואל בר בא כו' ואותו ענין בבבלי קידושין ל"ג ב' ר' שמעון בר אבא ומשני אלו תקיש על האחרים.

ודע דשמעון בר אבא זה הובא ע"פ רוב בירושלמי בלי שם התאר רבי לפניו מפני שלא נסמך כדאיתא בירושלמי בכורים פ"ג ה"ג [שם] וכעין זה בבבלי סנהדרין י"ד א' בר' שמן בר אבא והוא עצמו ר' שמעון בר אבא דבבלי ושמעון בר אבא דירושלמי, שבירושלמי כתובות פ"ב ה"ו [כ"ו סע"ג] אמר ר' חנינא לשמעון בר בא איטפל בקריבתך ואותו ענין בבבלי שם (כ"ג א') שר' חנינא אמר לר' שמן בר אבא. ודע שמצאנו במעוט מקומות בירושלמי לשמעון בר אבא בשם התאר "רבי" ויש למוחקן ולפעמים הוא מכונה "שמעון בר ווא" כי "ווא" בירושלמי הוא כמו "אבא" ונ"ל ששמעון בר אבא זה ור' חייא בר אבא היו אחי שמואל חברו של רב כי כבר ראינו בירושלמי ובבלי כתובות הנ"ל ששמעון בר בא היה כהן וקרוב לבנות שמואל וגם היה בבבל כדאיתא בשבת (פ"ו ה"ב [ח' סע"א]) ובבלי חולין (צ"ג ב') וכן ר' חייא בר אבא כהן היה כמבואר בירושלמי מע"ש פ"ה ה"ה [נ"ו ע"ב] וגם הוא היה בבלי כמבואר בסוכה פ"ד ה"א וע"ע מ"ש במ"ק פ"ג ה"א.

דלא יסחי מיית הוא אין בעי אפי' בת"ב כו'. — דעת הירושלמי ביומא פ"ח ה"א [מ"ד ע"ד] דסיכה ביוה"כ אסורה אפי' בחולה שאין בו סכנה (וזה דלא כהב"י או"ח ר"ס תרי"ד שנדחק להשוות את שני התלמודים) אבל בת"ב כל סיכה שאינה של תענוג מותרת כמבואר ביומא שם, והא דאמרינן הכא דלא יסחי מיית כו' משום יוה"כ נקיט לה דאלו בת"כ כל שאינה של תענוג מותר ונ"ל *שיש* להגיה כאן "מהו **דיסכי** אמר לון דלא **יסכי** מיית" כו' פי' דהיינו סיכה דאלו רחיצה אפי' ביוה"כ כל שאינה של תענוג מותרת כדמשמע בירושלמי יומא שם ובתוספתא יומא פ"ד.

דרום כדמוכח בסוף הוריות, ועוד למטה בהלכה שלפנינו דר' הושעיא רובא שאל בשלום אבלים בשבת כמנהג מקומו ושם מבואר דבדרום שואלין.

[השלמות: **דלא סחי כו'** (**עמ'** 8). — וגירסת הרא"ש בסופ"ב: במה אנן קיימין אם בדבר שיש בו סכנה אפי' בתשעה באב אפי' ביוה"כ נמי אלא בשאין בו סכנה.]

הלכה ח

הא בני חורים אחרים מקבלין תנחומין עליהן כיני מתניתא כו'. — בתה"א לרמב"ן ענין ההתחלה נראה שהיה הנוסח לפניו: "מקבלין תנחומין עליהן אלא משום דהוה חשיב עליה כבריה".

[השלמות: **מפני שהעבדים כבהמה אם על בני חורין כו' מי שמת כו' חסרונך**. — צריך לשנות הסדר וכצ"ל: מפני שהעבדים כבהמה מי שמת כו' חסרונך אם על בני חורין כו'.]

[השלמות: **דלמ' ר' חיי' בר אבא וחבורתי'**. — צ"ל: ר' חייא **רבה** וחבורתיה (כ"ה בב"ר פס"ב אות ה' וקהלת רבה פ"ה אות ט"ו) וכ"ה בנוסח מהרש"ס [וכ"ה "רובה" בכי"ר].]

יגע ר' בון בתורה לכ"ח שנה כו'. — נראה שאם ר' בון זה יגע בתורה כ"ח שנה היו שנותיו יותר מכ"ה שנה ויש סמך שחי ל"ח שנה ממדרש תנחומא פ' תשא סימן ג' דה"א שם: "אדם שכל שנותיו ל' שנה ומעשר שנים ואילך הוא עמל בתורה ובמצות ומת לשלשים שנה ואדם אחר חי שמונים שנה ומעשר שנים ואילך עמל בתורה כו' את אומר הואיל ולא יגע הראשון אלא עשרים שנה בתורה וזה שיגע ע' שנה כו' לפיכך אני אומר אם מעט ואם הרבה יאכל שמתן שכרו של זה כמתן שכרו של זה".

[השלמות: **כהנא הוה עולם סגין**. — פי' גבור גדול, ע' ערוך ערך עלם ב' חזק ואמץ תרגומו תקף ועלם.]

[השלמות: **א"ל עד כדון עונקתיה דההוא גברא רפיא** (פי' ר' יסא אמר להלץ עד עתה הרביד שעל צוארך רפה שסופך להחנק) כו' **א"ל ההוא עונקתא דהות רפי' כבר שנצת** (פי' נמשך ונתקצר ונתהדק, ע' כלים רפכ"ו ובבלי שבת צ"א ב').]

הלכה ט

[השלמות: **שהיה משתקע כו'**. — ע' ב' ב"ק פ"א ב'.]

[השלמות: **יהודה בן פפוס**. בכו"פ פמ"ד וכן ביוחסין ערן פפוס בן יהודה הנוסח פפוס בן יהודה.]

א"ל ולא דר"ג היא כו'. — ע' הנוסח באו"ז ח"א סימן פ"ד.

פרק ג

הלכה א

[השלמות: **ומן התפלין**. — גירסת הבבלי "ומן התפלה ומן התפילין", אבל לקמן בגמרא מוכח שהירושלמי אינו גורס במתניתין "תפילין" כלל, ולפי זה צ"ל בסדר המשנה תפלה" במקום "תפילין".]

[השלמות: **תני ומן התפילין**. — נראה מזה שלא היה כתוב "תפילין" במתני', אבל מהרש"ס גורס "תנינן ומן התפילין והתני אבל ביום כו'".]

[השלמות: **בגין דתנא דא**. — פי' קרית שמע.]

[השלמות: **וכשמת ר"ג**. הגר"א גורס "ר"ג הזקן", ואיני יודע טעמו; שוב מצאתי נוסח זה באו"ז ח"ב סתכ"ב ושמחות ספי"א.]

[השלמות: **מיכן שהיו ישנין**. —צ"ל: מיכן שהיו **יושבין**.]

[השלמות: **אלא יומא הן כו'**. — צ"ל: אלא יומא **דין** אבילא ולמחר מדידיה (כ"ה בתוה"א לרמב"ן וברא"פ) ר' יצחק בריה דר' חייא כתובה (פי' "סופר", והוא נזכר בפסחים סופ"א ובמגלה פ"א הי"א ע"א ע"ג ועוד בכמה מקומות ע' ערכו בסה"ד).]

[השלמות: **ר' אמי עבר ר' חזקיה כו'**. — כ"ה בנזיר ובתוה"א.]

א"ל אם בחייהן אין מטמאין להן כ"ש במיתתן (פי' שר' חנינא אמר לר' מנא כיון שאתה סובר שאין מטמאין לאחות הנשיא משום כבוד הנשיא ואע"פ שהנשיא חי אין אתה חושש לכבודו, כ"ש שאין מטמאין לנשיא עצמו שמת שכיון שמת אינו מרגיש בכבוד) א"ר נסא במיתתן עשו אותן כמת מצוה (פי' דודאי שאין כבוד לנשיא אחר מותו אבל חכמים תקנו שיטמאו לו כמו במת מצוה אבל קרוביו לא עשו כמת מצוה).

[השלמות: **אי מפני סכנת דרכים**. — פי' של אמו.]

[השלמות: **הקדיש עולתו לבדק הבית והוא מגיב ליה כו'**. — צ"ל: הקדיש עולתו לבדק הבית **מהו שימעול** והוא מגיב ליה משהכהנים מעכבים בשחיטתה מעל נימר כו' (ע' מדרש קהלת פ"ז ט' ותמורה ל"ב א', וכן הגיה הגר"א).]

[השלמות: **שמא יפסוק כו'**. ומהטעם הזה התקין ריב"ז שלא לעלות לדוכן בסנדליהם וכרב אשי בבבלי סוטה מי א'. ודלא כהמתחכמים לחדש טעם אחר שהוא זכר למקדש שאסור ליכנס לעזרה בסנדל.]

הלכה ג

[השלמות: **את בניכם ולא את בנותיכם כו'**. — צ"ל: את בניכם ולא את בנותיכם החייב בתורה חייב בתפילין נשים שאינן חייבות בתורה אינן חייבות בתפילין עבדים מניין כו' (וכ"ה לעיל פ"ב ה"ג דף ד' ע"ג).]

תורת ה' בפיך בשעה שהוא תדיר בה. — בפרדס לרש"י סימן נ"ט הנוסח בשעה שהוא תאב בה".

הלכה ד

ואפי' ראה עצמו ניאות בחלום כו'. — ע' היטב בבבלי נדה מ"ג א'.

[השלמות: **מה טובלי שחרית עושין פה**. — פי' שבלילה יש סכנה לטבול שמא יטבע כדמשמע סוף הלכה זו.]

[השלמות: **ר' זעירא בעי קומוי ר' יסא לית ר' פשט עם**. — כצ"ל [ומלת ביי מיותרת] ופי' שר' יסא היה רבו של ר' זעירא.]

הלכה ה

[השלמות: **ברם כר' יהודה אפי' בינו לבין עצמו כו'**. הן חכמים דלעיל ריש היד שחולקין על ר"מ וסברי דזה שאין לו מים לטבול קורא ק"ש ומברך לפניה ולאחריה לכתחילה.]

[השלמות: **יטבול וימות**. — פי' גוזמא כלומר אע"פ שקשה לו הטבילה מטריחין עליו אבל יש בו סכנה ודאי לא יטבול.]

[השלמות: **אם הוא אדם מסוים**. הגר"א הגיה "מצונן", אבל העיקר כנוסח שלפנינו שכ"ה סגנון הירושלמי, ע' רפ"ט.]

[השלמות: **א"ר אמי א"ר שמאי**. — כאן נתחברו ב' נוסחאות, שבדפוס קונשטנדינא הנוסח "א"ר אמי" ובכ"י רומי (כפי שהעיד הרמ"ש לונץ בציוניו להוצאת הירושלמי שלו) הנוסח "א"ר שמאי" וכנוסח זה עיקר שר' שמאי ור' מנא בזמן אחד היו ע' נדרים פ"ט ה"א [מ"א רע"ג] ר' מנא סליק לגבי ר' שמי וע' קדושין פ"א ה"ג [נ"ט סוע"ד] א"ר מנא לר' שמי.]

[השלמות: **ובלבד באדומים**. פי' באדום ששם יש מין שעורין רע ובזול ואוכלין אותו תרנגולין ע' ערלה פ"ב ה"א [ס"ב רע"א] (ע' מג"א סע"ט אות י"ד). שם עושה לו כיליון. כמו כילת חתנים (רא"פ) והיינו דאמר ריב"ל בבבלי כ"ו א' עושה לו מחיצה עשרה.]

פרק ד

הלכה א

[השלמות: **מילתיה דחנן בר אבא פליגא**. — כ"ז מיותר ונגרר מפ"א ה"ח (ג' ע"ד).]

[השלמות: **כנגד ג' פעמים שהיום משתנה כו'**. — ע' נדה פ"א ה"ז [מ"ט ע"ג].]
[השלמות: **כך זכיתי לראות במערב**. — צ"ל: כך **זכני** כו'.]
[השלמות: **אן מעדות למד ר' יודה**. צ"ל: אף מעדות (וגירסת מהרש"ס ומעדות, וגירסת רא"פ אי [וכ"ה בדיון] ופירושו כמו או).]
אחוי דאימיה דר' אדא הוה מצייר גולתיה דרב בצומא רבא כו' דנצלי דמנחתא. — המלות "בצומא רבא" יש למחוק (וכן ליתא בנוסח מהרש"ס [ובכ"י ר']) והוא בכל ימות השנה ונשתרבבו מלמטה שהוא בענין נעילה.
שהם מתים בתשנוק. — פי' בבא עליכם צרה וצוקה (משלי א' כ"ז) תרגומו "כד תיתא עליכון עקתא ושנוקא", ותרגום זה מובא גם בערוך ערך שנק, וה"נ פירושו שהם מתים בצוקה (ופי' המפרשים רחוק ודחוק) ומפרש "בלא נר" מפני שאין להן אלא שמן שומשמין (ע' שבת פ"ב ה"ב [ד' ע"ד]) "בלא מרחץ" (ע' בבלי ע"ז ב' ב' שהרומיים היו בונין מרחצאות בעיירות מה שלא עשו הפרסיים. ומצאנו בברייתא דמסכת נדה (תוספתא עתיקתא מחלקה ה', קראקע תר"נ) פ"ב ה"ד (עמ' 15) במעשה דמוכסא (חגיגה פ"ב ה"ב) זה שהלכו אחר מטתו מנער ועד זקן הוא **בשינוק** הזה, זה שלא הלכו אחר מטתו אלא עשרה בני אדם הוא **בריוח**" והעיר הרב המו"ל שם שינוק "תרגום של צוקה וצרה" וזה מן המלות המיוחדות לברייתא זו.
רב בר יודה. — צ"ל רב כר' יודה (וכ"ה נוסח מהרש"ס וביאור זה דר' יודה אית ליה דזמן מנחה עד פלג מנחה ולכן צוה רב ליתן לו מעילו כשהשמש בראש הדקלים שעוד היום גדול בא"י. ומשני דאפי' סבר כרבנן מ"מ עשה כר' יהודה והקדים דבזה אף רבנן מודין).
[השלמות: **ר' אבינא אמר אומר ברכה רביעית**. הרא"ש גרס חמישית ופי' אחר קדושת היום.]
[השלמות: **ר' יעקב בן סיסי אמר שמונים ספסלים כו'**. — כעין זה יש בע"ז (פ"ב סה"ב, מ"א רע"א) דריבר"ב אמר ג' מאות ור' לעזר בר' יוסי אמר שמונים, ואפשר שגם כאן צ"ל ר' לעזר בר' יוסי אמר שמונים, ויותר נראה שגם בע"ז צ"ל "ר' יעקב בר סיסי" שכן בבבלי (כ"ח א') איתא במקומו אבא יוסי בן דוסאי והוא בן סיסי דכאן.]

הלכה ג

[השלמות: **שאדם צריך לומר לרבו**. —בראבי"ה ס"צ העתיק רמז לת"ח הוא שצ"ל לחבירו אחר תפלתו תעתר ותשמע תפלתך.]
[השלמות: **אם יאמר לך אדם י"ט הן כו'**. — הגר"א בש"א הגיה: אם יאמר לך אדם י"ט הן אמור לו וזכרתי את בריתי יעקב (ויקרא כ"ו מ"ב) לית הוא מינהון. אם יאמר לך

אדם י"ז הן אמור לו זכור לאברהם וליצחק ולישראל עבדיך (שמות ל"ב י"ג) מנהון (וע' תנחומא ר"פ וירא וממה דמייתי לה בב"ר ר"פ ויצא לא משמע כן, ע"כ נ"ל דבסיפא צ"ל כגירסא שלפנינו).]

[השלמות: **כי אתה ה' עונה בעת צרה כו'**. צ"ל: צרה **וצוקה כאמור ויצעקו** (כ"ה בערוך ע' קבל א').]

[השלמות: **הוה כן איתתבת בין גואל כו'**. — צ"ל: הוה **אומר** בין כו' (כגי' הגר"א, שם ופירושו דאי ס"ל לרב הונא דבתענית יחיד אומר בש"ת לא הוה קשיא מידי מהא דמשמע מזאת הברייתא דדוקא בת"צ צריך להתפלל י"ח כדי להזכיר מעין המאורע ולא בתענית יחיד דהא במעין י"ח נמי יכול להזכיר בש"ת מעין המאורע כמו שמזכיר גשם וטל כדלקמן).]

הלכה ד

[השלמות: **איני חותך**. — בפסקי ר' ישעיה דטראני: רב אמר חותם ושמואל אמר חותך.]

[השלמות: **לית מילתיה דר' יוחנן אמרה ספק כו'**. — צ"ל: לית מילתיה דר' יוחנן פליגא על ר' ירמיה דאמר ספק כו' (כהגהת הגר"א. ודברי ר' ירמיה תמצא ראש ברכות והוא ר' ירמיה בר אבא שר"ז אומר משמו).]

[השלמות: **כל החולי בחזקת סכנה**. — ירושלמי זה נעלם מרדב"ז ח"ג סתקע"ב.]

[השלמות: **צריך אדם להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה**. — פי' ואם יש לו מקום מיוחד בביתו יתפלל בביתו ולא בבה"כ וע"ל דף זה סוע"ד שכן פירש מהרש"ס שם.]

הלכה ה

אריבר"ב בתחלה אחוריהם כו'. — צ"ל כתחילה (בכ"ף) דכתיב אחוריהם כו' (וכפירוש רא"פ). וכעין זה למעלה פ"ג ה"ד (דף ו' ע"ג) "בתחילה והיו נכונים ליום השלישי" וגם שם צ"ל כתחילה בכ"ף וכ"ה בנוסח מהרש"ס שם; ועוד בסנהדרין פ"א ה"ה (דף י"ט ע"ב) "בתחילה ויעל דוד", וגם שם יש להגיה כתחילה בכ"ף; וברה"ש פ"א ה"א (דנ"ו רע"ד) "כתחילתה ויהי בחדש הראשון" כו', ועו"ש ה"ז "טעם דר"ש כתחילתה" כו'.

[השלמות: **לכל הרוחות אין מחזירין כו'**. — הגר"א מוחק מלת "אין" וכן ליתא בנוסחת מהרש"ס וע' ב' ב"ב כ"ה א'.]

בברכה בונה ירושלים. — (פי' בברכת המזון וכנוסח זה גם בבבלי מ"ה ב' ומ"ה ב' אבל נוסח רמב"ם בסדר התפילה שלו בונה ברחמיו ירושלים וכ"ה נוסח מהר"ם ע' ב"י או"ח סימן קפ"ח) בתפלה אלקי דוד ובונה ירושלים. — פי' שבמקום שתי הברכות בונה ירושלים ומצמיח קרן ישועה היו מברכין בא"י רק ברכה אחת כוללת וחותמין בה אלקי

דוד ובונה ירושלים[3] וכדאיתא לעיל ה"ג כולל של דוד בבונה ירושלים וכ"ה בתוספתא סופ"ג וכתב ר' בחיי פ' וישלח (ל"ב ט') היה רגיל אבי הקבלה ר' יצחק בן הרב ז"ל (הוא ר' יצחק סגי נהור בן הראב"ד ז"ל) לומר בתפלתו אלקי דוד ובונה ירושלים, ובהקדמת ספר שלחן ארבע כתב היה אומר אחד קדוש מדבר בתפלה אלקי דוד ובונה ירושלים (והקדוש הזה הוא ר' יצחק הנ"ל) ומשולש עוד בהאמונה והבטחון פט"ו שהחכם ר' יצחק ז"ל היה רגיל לומר אלקי דוד ובונה ירושלים ע"כ ואע"פ שכאן סתם דבריו אבל מן המפורש נלמד על הסתום שבתפלה היה אומר כן, וכפי הנראה היו אז הרבה נוהגין כר' יצחק בן הרב ז"ל עד כי מצא הרב ר' ישעיה הזקן דטראני להשיג עליהם כי ז"ל בתוספותיו לתענית (י"ג א') אנו שעושין כפי הבבלי שאין כוללים ברכת דוד בבונה ירושלים אלא מברכים בברכת דוד מצמיח קרן ישועה הדיוטות גדולה היא לומר אלקי דוד בבונה ירושלים כו' אם יש לאומרו נאמר אותו בברכתו ואל נחתום מצמיח קרן ישועה אלא אלקי דוד אלא ודאי בורות וטעות הוא לאומרו כלל כי כל היכי דפליגי בבלי וירושלמי הלכה כבבלי ע"כ.

וראיתי בריקאנטי עה"ת סו"פ נח וכן בפ' עקב שכתב דר' יצחק בן הרב היה חותם בברכת **המזון** ברוך ה' אלקי דוד ובונה ירושלים, והביא זה גם במג"א סימן קפ"ח אות ג', וזה פלא דאיך יחדש ר' יצחק נוסח להפך מן המפורש בבבלי וירושלמי, ובלי ספק שטעה הרב ריקאנטי בדברי האמונה והבטחון הנ"ל שכתב סתם ועלה בדעת הריקאנטי שבברכת המזון אמר כן, וכבר נתבאר שטעה בזה. (והנה בספר הקנה בסדר השלחן כתב בברכת המזון אלקי דוד ובונה ירושלים ובתפלה בונה ירושלים, וברור שסמך על הריקאנטי שהעתיק ממנו כמה עניינים בלי הזכרת שמו ואודות מחבר ספר הקנה ראה מה שכתב עליו הר"מ קורדובירו בספרו פרדס רימונים תחלת שער י"ב וכן בפ"ב שם ועוד בספרו אלימה וכן בספרו שיעור קומה ערך שית אלפי שני הוה עלמא דברים קשים וחדים אבל אמיתים ונכונים).

בקרית שמע פורש סוכת שלום כו'. — כן היה נוסח א"י בברכה אחרונה של ק"ש דערבית בין בשבת בין בחול וכן נראה במדרש תהלים מז' ז' (וע"ש בהערות הר"ש באבער ז"ל בהוצאה שלו) אבל בבבל היו אומרים בין בחול בין בשבת "שומר עמו ישראל לעד" (כמבואר בסדר רע"ג סדר שבתות ומובא בקיצור בטא"ח סימן רס"ז) ורק בבית רבינו שבבבל (שהוא בית הריש גלותא – או בית רב ע' בבלי מגילה כ"ט א' – שאצלו היה

[3] וגם כל הפיוטים שנתיסדו בא"י חיברו יחד ברכת את צמח דוד ובונה ירושלים כמו פיוטי הקליר לפורים ולת"ב וכן בסליחות לעשרה בטבת ולי"ז בתמוז ובתפלה לכל תענית צבור (כל אלה במחזור מנהג רומניא) ועוד בקרובה לצום אסתר (שבס"ס עמודי העבודה) חתם אלקי דוד ובונה ירושלים.

בית תפילה כי מנהגו היה שלא לצאת מפתח ביתו כדאיתא בסוף יוחסין בשם ר' נתן הבבלי) היו חותמין בשבת בלבד "פורש סוכת שלום" כמנהג א"י כי פשרו בין המנהגים לומר בחול כמנהגם ובשבת כמנהג א"י (ע' סדר רע"ג וטא"ח שם) וכמנהג זה תפשו בדורות האחרונים בכל הארצות וע"פ מנהג זה האחרון הוסיפו מאמר בירושלמי כאן "ולפי שאין מצות ציצית בלילה לפיכך מוסיף שומר עמו ישראל א"ר לוי הדא דתימר בחול אבל בשבתות וימים טובים אומר פורש סוכת שלום" (הוספה זו נמצאה בראבי"ה סימן ל"ג ורקח סימן מ"ט וטור שם) וברור **שאין זה** מעצם הירושלמי, אלא הגה"ה היתה מצדו מאיזה חכם.

עוד מצינו שתי נוסחאות בברכת הגאולה שלאחר ק"ש שנוסח בבל היה "גאל ישראל" (בבלי פסחים קי"ז ב') ונוסח א"י "מלך צור ישראל וגואלו" (לעיל פ"א ה"ט דף ג' ע"ד) והאחרונים תפסו לומר בחול ושבת "גאל ישראל" אבל ביו"ט שהיו אומרים פיוטים שבאו אצלם מא"י כמו פיוטי הקליר ושאר הפייטנים ובהן היה חתימת הברכה כנוסח א"י היה המנהג גם בארצותינו לומר ביו"ט "מלך צור ישראל וגואלו" כנוסח א"י (וע' טוא"ח סימן ס"ו וב"ח וט"ז שם אות ו' ומג"א ר"ס רל"ו שלא עמדו על טעם שינוי ברכה זו ביו"ט).

עוד יש חילוף בסיום ברכת העבודה שבתפלת י"ח שבא"י היו חותמין "שאותך לבדך ביראה נעבוד" (ירושלמי יומא רפ"ז ורקח סו"ס שכ"ו בשם מדרש ויכולו ובה"ג ברכות פ"ה) ובבבל – "המחזיר שכינתו לציון" (נוסח ר' עמרם גאון בסדורו) ולבסוף אע"פ שנהגו בנוסח בבל מ"מ ביום שהכהנים נושאים כפיהן שמנהג לומד "ותערב לפניך עתירתינו" שמובא מא"י (ע' מ' תהלים הוצאת רש"ב ז"ל מז' ז' וכ"ט ומדרש שמואל סופל"א) המנהג שהש"ץ מסיים "שאותך לבדך ביראה נעבוד" כמו שהיה מנהג א"י.

עוד יש הפרש בנוסח ברכה אחרונה של י"ח שבבבל היו פותחין בה בין בחול בין בשבת בין בערבית בין בשחרית בין במנחה שים שלום (מגילה י"ח א') וגם חותמין בה המברך את עמו ישראל בשלום (סדר רע"ג) אבל בא"י היו פותחין בה בין בערבית ובין בשחרית ובין במנחה שלום רב (ע' ויקרא רבה סופ"ט) וחותמין בה עושה השלום (רקח שם בשם מדרש ויכולו ובה"ג שם) והאחרונים החזיקו במנהג בבל, לבד מעשרת ימי תשובה שהיו מוסיפין בסוף ברכה זו בספר חיים וכו' (שמקורה בלי ספק מא"י וכן זכרנו לחיים במגן וזכור רחמיך וכבוש כעסך במודים כדמשמע בה"ג ברכות סופ"ה שעדיין בזמנו לא היו מוחזקים במוחלט בהוספות הללו ע"ש) לכך סיימו ג"כ בה כנוסח א"י "עושה השלום", אבל מה שנהוג אצלנו לומד הנוסח בתחלתה בשחרית שים שלום ובמנחה וערבית שלום

רב עדיין לא מצאתי טעם ברור בזה[4].

עוד מצינו חילוף בברכת השיר דהיינו נשמת כל חי שהאשכנזים יאמרו הנוסח "בפי ישרים תתהלל" בשבת ויו"ט אבל ברה"ש ויוה"כ יאמרו "בפי ישרים תתרומם" כו' אבל הספרדים יאמרו תמיד "בפי ישרים תתרומם" כו' ונראה שנוסח בבל בשבת ויו"ט ורה"ש ויוה"כ היה "בפי ישרים תתהלל" כו' ובא"י היו אומרים תמיד "בפי ישרים תתרומם" וכו' ובארצותינו תפסו האשכנזים בשבת ויו"ט כמנהג בבל אבל ברה"ש ויוה"כ שנהגו אצלם בפיוטי הקליר ושאר הפיוטים שבאו להם מא"י היו אומרים הנוסח "בפי ישרים תתרומם" כפי הנוסח שמצאו בתוך ספרי פייטני א"י, ומפני שלא ידעו האחרונים טעם לחילוף זה אצלנו בקשו טעמים אחרים לזה.

[השלמות: **דביר וכו' שמשם דבר יוצא לעולם**. בתוי"ט רפיד דמדות העתיק בשם ראבי"ה בפרק תפלת השחר בירושלמי היכל שמשם כלכלה יוצאה לעולם בתפלה של כה"ג ביוה"כ דביר על שם ודבר ה' מירושלם ואית דאמר למען אחי ורעי אדברה נא שלום בך וסיים בתוי"ט ובירושלמי שלפנינו גירסא אחרת.]

הלכה ו

[השלמות: **מן דמצלין אתת צלותא**. — פי' של הצבור.]

ומאן דאמר באמן של שומע תפלה בחול. — ומה שלא חששו בחול על האמן של "האל הקדוש" נ"ל דמשום שבא"י לא היה המנהג לומר קדושה בחול (ע' בבלי סנהדרין ל"ז ב' תוד"ה מכנף) לכך לא החמירו באמן שלו משא"כ בשבת.

פרק ה

הלכה א

[השלמות: **השיבנו תחת כי מאס מאסתנו**. יש מפרשים שצריך לכפול השיבנו כמו שנמסר במסורה, ור"מ ד"ל מפרש שאינו אלא נתינת טעם להשיבנו וע' אבי העזרי סימן צ"א.]

[השלמות: **אלא מתוך דין של הלכה**. ברא"ש סימן ב' העתיק: מתוך דברי הלכה.]

המתפלל בתוך ביתו כאילו מקיפו חומה של ברזל (פי' שאין תפילתו עולה למעלה וכעין זה בגיטין פ"ה ה"ט [מ"ז ע"ב] אפי' חומה של ברזל אינה מפסקת ובבבלי פסחים פ"ה ב' אפי' מחיצה של ברזל אינה מפסקת בין ישראל לאביהם שבשמים) כו' במקום שהוא

[4] וע' בהגהות מרדכי מגילה פרק הקורא עומד בשם סדר ר' עמרם שלא חילק אלא שכתב בכל שעה מתחילין בשים שלום ע"כ ובאמת שכן מבואר בסדר ר"ע שלפנינו בערבית של יוהכ"פ שאומר שים שלום.

מיוחד לתפלה (פי' ואם יש לו בביתו מקום מיוחד לתפלה יתפלל שם ולא בבית הכנסת) כו' כאן ביחיד (פי' שאם מתפלל ביחיד יותר טוב להתפלל בבית הכנסת) כאן בצבור (פי' שאם מתפלל בצבור טוב יותר להתפלל במקום שהוא מיוחד לתפלה אפי' בביתו וכ"ה דעת הרמב"ם בפ"ח ה"ג מתפלה אלא שיש להגיה שם "תפלה בצבור" במקום "תפלת הצבור" וזה כפירוש ר' יונה שהביא בכ"מ שם והירושלמי הזה שלפנינו הוא המקור לדברי הרמב"ם שם) (וע' באבי העזרי סי"ב בשם ירושלמי פרק א"ע א"ר יוחנן כל המתפלל בתוך בה"כ כאלו מתפלל בתוך בית המקדש" ועוד בס"צ שם מובא "כל המתפלל בתוך ביתו כאלו התפלל בבית המקדש" ואין אנו יודעים איזה יכשר).

[השלמות: **רבי אבהו בשם רבי אבהו**. בילקוט ישעיה רמז תפ"א וכן במהרש"ס ובכ"י רומי: ר' ירמיה בשם ר' אבהו (ונפלו דברי דד"ו ח"ג פ"ו הערה י"ג שהיה ר' אבהו קדמון).]

[השלמות: **להקל את רגליו**. —פי' ללכת מהר.]

[השלמות: **כגון אל אלקים ה'**. — בבית יוסף יו"ד ר"ס רע"ו מוכח דלא גרס ד' מלות אלו ופסוק הוא ביהושע כ"ב. ובתורה יש "ה' אלקינו ה'" או "ה' ה' אל רחום".]

[השלמות: **ריש לקיש מנהגו באוריתא כו'**. —ע' ב' עירובין נ"ד ב'.]

אבל עקרב מפסיק למה דמחייא וחזרה ומחייא. — פליאה דעת ממני למה הוצרכו פה לשתי הכפלות וכי אין בנשיכה אחת של עקרב להמית את האדם לכך נ"ל דיש להגיה כאן "למה דלא מחייה וחזרה ומחייה" וביאור ענין זה דנשיכת הנחש שבא"י ודאי שממיתה אך דרך הנחש כשנוגע בעקב האדם לנושכו מיד, ואם אירע שכבר נכרך על עקבו ולא נשכו מיד שוב אין דרכו לנושכו עוד; אבל העקרב אם נכרך על עקיבו של אדם אף שלא עקצו מיד סופו לעוקצו אח"כ ולפיכך מפסיק את תפילתו כדי לנוטלו מעל עקיבו, ובפירוש זה יונח לנו מה שהתפלא בספר תבואות הארץ ח"ב עמ' שע"ו על דבריהם כאן ממה דאיתא בשבת רפט"ז ה' נהרגין בשבת כו' ועקרב שבהדייב ונחש שבא"י ע"כ ולדברינו ניחא דודאי שניהן נושכין וממיתין אבל אין דרך העקרב שבא"י לרדוף אחרי אדם אבל אם יכרך על עקיבו סופו לעוקצו אבל הנחש שבא"י מנהגו לרדוף אחרי איש ולנושכו אלא שאם הוא כרוך על עקיבו של אדם ולא נשכו מיד אין מנהגו עוד לנושכו וכמו שנתבאר, וזהו שאמרו למטה "לא אמרו אלא כרוך אבל אם היה מרתיע ובא כנגדו ה"ז מסתיר מלפניו".

הלכה ב

ר' חייא בר אבא שמע לה מן הדא. — בערוך ערך שקל א' העתיק ר' חייא **כרוזא** שמע כו' ואולי שט"ס הוא וראיתי בסה"ד אות ח' שכתב: "ר' חייא בר מזא ירושלמי ברכות פ' אין עומדין" אולי שכן היה לפניו הנוסח בערוך שם.

[השלמות: **כגון ריה"ג והוא מפגיע כו'**. —ע' כתובות פי"א ה"ג [ל"ד סוע"ב] שר' יוסי הגלילי היה מעלה מזונות לגרושתו, ובב"ר פל"ג ביומי דר' תנחומא היו צריכין ישראל לתענית כו' ראו אדם אחד נותן מעות לגרושתו כו' א"ל מפני מה נתת לה מעות א"ל רבי ראיתי אותה בצרה והתמלאתי עליה רחמים כו' מיד ירדו גשמים ונתרוה העולם.]

א"ר יצחק בר אלעזר מבדיל כו'. — יש להפך הגירסא וכצ"ל אריב"א מבדיל ואח"כ אומר מטבע ברכה **ר' אלעזר בן אנטיגנוס בשם ר"א ב"ר ינאי זאת אומרת שאסור לעשות מלאכה עד שיבדיל כמה דאת אמר אסור לעשות מלאכה עד שיבדיל ודכותה אסור לו לאדם לתבוע צרכיו עד שיבדיל** (כל זה איתא לפנינו למטה) ר' אלעזר בשם ר' הושעיה ובלבד שלא יפחות מג' אבדלות כו' וחותמין בברוך הן ר' זעירא ר' אלעזר בר אנטיגנוס בשם ר' אלעזר ב"ר ינאי בשם ר' יודה ברבי אם לא הבדיל כו' (ומה שבינתיים מיותר כאן ושייך למעלה וכ"ה בביאור הגר"א או"ח סימן רצ"ד).

הלכה ג

היה קורא בתורה ונשתתק (פי' עד שלא קרא ג' פסוקים כדתנן במגילה פ"ד מ"ה) כו' אם אומר את במקום שפסק הראשונים נתברכו לפניהם (פי' לפי דין המשנה במגילה שם מ"ב דהראשון מברך לפניה והאחרון לאחריה ואם טעה הראשון טרם שקרא ג' פסוקים אם יתחיל השני ממקום שפסק הראשון ולא יברך לפניה נמצא דמקצת שקרא הראשון נתברך לפניו והשאר נתברך לאחריו ואין המקצת שקרא הראשון מצטרף עם השאר מאחר שלא קרא הראשון ג' פסוקים כמשפט לפיכך יש לשני להתחיל ממקום שהתחיל הראשון ויחזור ויברך לפניה, ואם טעה השני או השלישי טרם שגמר לקרות ג' פסוקים זה שבא אחריו צריך ג"כ להתחיל ממקום שהתחיל זה שלפניו אלא שאין צריך לברך לפניה כדין האמצעיים, וכן פירש בדרישה או"ח סימן ק"מ).

ר' חונא הוה יתיב בחד כנישתא כו'. — העיקר כנוסח ראבי"ה סימן צ"ה: ר' אלעזר הוה יתיב כו' (כדמשמע מזה דאיתא למטה אתא לגבי ר' אלעזר).

בגין דלא הוינא מיתער לא עלית. — בראבי"ה שם העתיק דלא הוינא "מעתר" ונ"ל להגיה "מעתד" בדלי"ת וביאורו מזומן כמו בכלאים פ"ט ה"ד [ל"ב רע"ד] "אין אתא משיחא אנא מעתד".

הלכה ד

[השלמות: **בעונה על ברכה וברכה**. — באו"ז הל' סעודה סימן ק"צ העתיק בשם ירושלמי: בעונה על ברכה וברכה אמר רב כגון אילין תלתא אדם עונה אמן אחר ברכותיו בהבוחר בעמו ישראל באהבה ובאוהב עמו ישראל ובבונה ירושלים בין בצלותא ובין בברה"מ (וכן ברוקח סי' של"ז, וע' במנהיג דיני תפלה סימן ל"ד נוסח אחר בשם מקצת סידורין).]

פרק ו

הלכה א

[השלמות: **פרידה אחת של ענב כו'**. — פי' גרגיר אחד שבענבה או שברמון (ע' ב' נדה כ"ז א' רש"י ד"ה א"א) שהרמון מלא גרגרין וכן בלשון המשנה מעשרות פ"ג מ"ט ופורט ברמון וד' וט' מתחלפות.]

[השלמות: **א"ר יוסי ומתניתא אמרה כן**. — פי' בתמיה.]

[השלמות: **ותורמוסין לאו שלוקין הן**. כי אינו נאכל חי מחמת מרירות כדאיתא בבבלי ביצה כ"ה ב'.]

[השלמות: **ר' נחמיה** (**כצ"ל**) **אמר המוציא כו'**. — בב"ב [ל"ח ב'] הפלוגתא מחולפת ועי' או"ז ח"א סימן קל"ט.]

[השלמות: **ומברך עילוי ונפל מיניה**. — פי' ולקח אחר.]

[השלמות: **עד כמה יפרוס**. — פי' כמה יבצע בשעת ברכת המוציא כדמוכח ברקח.]

[השלמות: **עד פחות מכזית**. צ"ל: **אפי'** פחות מכזית (כן נראה שהיתה גירסת רקח סשכ"ט ומובא בב"י סקס"ז, וז"ל שם: שיעור בציעה אית דאמרין כזית ואית דאמרין פחות מכזית וע"ש, ומזה מוכח דלא כגירסת רא"פ, ופירושו עד כמה **יברך** דלמ"ד כזית לא יברך המוציא על פחות מכזית).]

ר' יצחק בר מרי קומי ר' יוסי ב"ר אבון כו'. — בבבלי (נ"א א') באותו ענין ר' יצחק קסקסאה קמיה דר' יוסי בר אבין כו' ומהבבלי והירושלמי יחד יש לשער דר' יצחק בר מרי הוא עצמו ר' יצחק קסקסאה.

שלח ר' זירא גבי אילין דבית ר' ינאי. — פי' בית ר' ינאי הן החכמים שלמדו בבית מדרשו אע"פ שכבר נפטר ר' ינאי עצמו. והיה מקומו בעיר עכברי ע' עירובין פ"ח ה"ד [כ"ה ע"א] וכ"כ הדורות הראשונים ח"ב דף קל"ח.

[השלמות: **וכוללין של ירושלים בשל ארץ**. — לעיל פ"ב ה"ה [דף ה' ע"א] הנוסח "וכוללין של ירושלים **ושל** ארץ", והוא ט"ס ע' בבלי ברכות ט"ז א' ותוספתא פ"ה.]

הלכה ב

אפיק קומיהון פרגן ואחונייא וקפלוטין כו'. — פי' אחונייא הן מין פרי העץ (ע' דמאי פ"ב ה"א (דף כ"ב רע"ד) "אחיניות הבכורות" ופירש ר' האי גאון בספרו המאסף ערך אוח שם פרי ובבבלי דמכילתין ל"ט א' איתא במקום "אחונייא" דהכא "דורמסקין" ומבואר ברש"י וערוך ערך דרמסקין ובמוסף ערוך שם שהוא מין פרי עץ אגסים וע' רשב"א ל"ח ב' פירש לאחנייא דכאן שהוא מין עשב כדלעיל ה"א הב **אחוונא** לתורייא כו' כמו אחו שבמקרא אבל אין זה מחוור דאחוונא לחוד ואחונייא לחוד) ולפיכך אם היה מברך על הקפלוט בורא פרי האדמה היה פוטר את האחונייא כדתנן בירך על פרי האילן בורא פרי האדמה יצא.

מסתברא מברך על הקפלוט שהכל טפלה לו (ומ"ש לפנינו בינתיים המלות "נהיה בדברו" יש למחוק ואינו בנוסח מהרש"ס [ולא בכי"ר]), פי' שעיקר תבשיל כזה הוא הקפלוט אלא שדרך ליתן בו גם בשר ופירות כדי למתק את טעמו וכ"ה דרך בשול הקפלוט גם בזמננו כנודע.

ריב"ל אמר מה פליגין כו'. — צ"ל מה פליגין ר' יודה ורבנן בשהיה בדעתו לאכול פת (פי' דאז אינו צריך לברך אחרי הפירות דלשיטת הירושלמי ג' ברכות פוטרות מעין ג' אם מכוין לפוטרן) אבל אם אין בדעתו כו' ממין ז' עליו הוא מברך (פי' שמאחר דצריך לברך לאחריהן, ברכת מעין ג' חשובה מברכה אחת ומברך לאחריהן מעין ג' וכיון שמברך לאחריהן על מין שבעה צריך לברך גם לפניהם על מין ז') א"ר אבא צריך לברך בסוף (פי' דאם אכל פירות ודעתו לאכול פת צריך לברך בסוף על הפירות קודם שיאכל פת) א"ר יוסי כו' ומר ר' בא צריך לברך בסוף (פי' ולכך אין הפרש בין שהיה בדעתו לאכול פת בין שלא היה בדעתו לאכול פת) הדא גריזמתא (ומה שבינתיים שייך למטה) כו' על תורמסה (פי' גריזמתא הוא תבשיל שעושין מתורמסין ותמרים ואגוזים לקנוח סעודה והעיקר בזה הוא התורמוס והשאר לטפלה) שהכל נעשה טפילה ותנינן תמן כל שהוא עיקר ועמו טפלה מברך על העיקר ופוטר את הטפילה א"ר לוי על שם אל תגזול דל כי דל הוא (פי' שהתורמסין נמכרין בזול ודרך עניים לאוכלן וע' במדרש תנחומא פ' במדבר אות כ"ב אל תגזול דל זה התורמוס שנכנס עם הפרפרת לא יאמר אדם יש לפני אגוזים ותמרים עליהם אני אומר ברכה תחלה ואניח את התורמוס אמר הקב"ה אל תגזול דל ע"כ וע' בסו"ס יש"ש ב"ק בדברים שבין בני בבל לבני א"י סימן כ' "בני בבל בשעה שיש תורמסין ופרי עץ מברכין על פרי העץ ומניחין פרי האדמה בני א"י מברכין על התורמסין שהכל בכלל אדמה") עד כדון כו' לא היה בדעתו לאכול פת לא בדה (פי' דמאחר שצריך

לברך לאחריהן מעין ג' על התמרים לפיכך צריך לברך עליהן ג"כ בתחלה וכ"ש למעלה, ומעט מזה מצאתי בהגהות הגר"א).

הלכה ג

[השלמות: **החמיץ יינו כו' בא לאוכלו אומר שהכל כו'**. צ"ל: בא לשתותו כו'.]

הלכה ה

[השלמות: **היה דשתי חמר בתר בילני** (**גירסת מהרש"ס בי בני**). — פי' אחרי המרחץ (ע' ב' שבת ק"מ א'), ובמוסף הערוך ערך בלני פירש בלשון יוני שם כלל של פרי עץ ארז וע' באו"ז ח"א סימן קס"ב דפירש בלני יין מבושל וזה רחוק.]

א"ר יוסי ד"ה היא כו' בש"א לא פטר את מעשה קדירה. — צ"ל: בש"א לא פטר את **הפרפרת** ולא את מעשה קדירה.

הלכה ו

[השלמות: **בשבוע הבן מתניתא**. — צ"ל: **בשבועה כיני** (כי"ר: הכן) מתניתא באורחים הא בעל הבית כו' (כן מובא בחדושי רשב"א כאן הביאו במה"פ. ועי' מנהיג הל' סעודה סימן ב' שכתב בשם ירושלמי לא שנו אלא שאין להם בה"ב אבל יש להן בה"ב הכל פונים לבה"ב. ובאשכול ח"א סימן י"ח מובא כגירסא שלפנינו).]

[השלמות: **בשם ר' יהושע מי שסוכתו**. — צ"ל: בשם ר' **הושעיה** (כ"ה בפסיקתא דר"כ פסקא ל"ו, [וכ"ה בכי"ר כאן וגם להלן בה"ח: רבי תדאי בשם רבי הושעיה]).]

[השלמות: **מה דמר רב בשלא כו'**. — צ"ל: מה דמר ר' **הושעיה** בשלא כו' (פי' ובעת הקידוש כוון לאכול בבית זה שהוא אוכל עתה. ויותר נראה שבדברי ר"ה צ"ל: בשהיה בדעתו, והתוס' גרסו "במקום שקידש" במקום "בבית אחר" והוא הנכון) כו'. אומרת (פי' מדברי ר' מנא) שנחלקין (פי' רב הושעיא ושמואל) בפירוש שאלו כו'.]

אשר נתן ריח טוב בשמן ערב כו' יצחק בר אבא כו'. — חסר בינתיים וכצ"ל: אשר נתן ריח טוב בשמן ערב כיצד מברכין על חילפי דימא א"ל אשר נתן ריח טוב בעצי בשמים יצחק בר אבא כו' (ע' בבלי מ"ג ב' ומשם תבין שהגהתנו נכונה).

הלכה ז

שקיזמא ופיתא כו'. — במעריך ערך שקיזמין כתב שהוא בלשון יונית חתיכות פת מבושלות שאם אין הפרוסות קיימות הדין לברך עליה במ"מ כלעיל ה"א.

הלכה ח

[השלמות: **ה"ח אמר ר' יונה חוץ ממי דקרים כו'**. — צריך להחליף וכצ"ל: אמר רבי יוסי ולכל מים שהוא צמא להן (פי' אע"פ שאינן מים פשוטין אלא חמוצים או מתוקים

כמי פירות) א"ר יונה חוץ ממי דקרים, וגי' הגר"א: ולכל מים שאין צמא להן (פי' כגון דחנקתיה אומצא, ע' בבלי מ"ה א') אינו צריך לברך.]
[השלמות: **אית תניי תני מי דקרים כו'**. — ע' בבלי שבת קיי אי וירושלמי שם.]

פרק ז

הלכה א

הכא איתמר אין רשאין לחלק וכה איתמר חייבין לזמן. — פי' דאין רשאין לחלק משמע לכתחילה ואם הלך זה לכאן וזה למקום אחר אין חייבין עוד להצטרף אבל "חייבין לזמן" משמע שחיוב זה אקרקפתא דגברא מונח אפי' הם רחוקים זה מזה חייבין לילך אחד לחבירו ולהצטרף יחד כדי לזמן.
[השלמות: **והן שאכלו ג' כאחת**. פי' אחר שנתערבו.]
ר' חלבו בר חנן בשם רב. — בדפוס אמשטרדם הנוסח "ר' חלבו רב חנן" כו' וכן עיקר ועניינו כמו ר' חלבו בשם ר' חנן, וברי"ף פרק זה העתיק מפורש ר' חלבו בשם ר' חנן.
עד כדון כר"ע כר' ישמעאל? — פי' ר"ע דריש ג"ש שאינה מופנה ור' ישמעאל לא דריש כדאיתא בסנהדרין פ"ז ה"ח [כ"ד ע"ד].
[השלמות: **אף שם שנאמר בתורה [ברכה] לאחריה**. —כצ"ל.]
[השלמות: **רבי יצחק ורבי נתן [ר' יצחק] א[ו]מר**. — כצ"ל.]
איליין ג' קרויות מה את עביד לון כו'. — פי' ג' אנשים שקורין בתורה זה אחר זה ביחידות (דבצבור משנה שלימה במגילה רפ"ד הפותח והחותם בתורה מברך לפניה ולאחריה) והיה מנהגם לברך ביחיד לפני הקריאה ולאחר הקריאה כדמשמע למטה וכן משמע במגילה פ"ד ה"א (דף ע"ה ע"א) "ר' יונתן עבר קומי סדרא כו' עד מתי אתם עושין את התורה קרחות קרחות" וע"ש וכן נראה במסכת סופרים פי"ג ה"ח, ושם פי"ד ה"ד מבואר שגם בקריאת הכתובים היו נוהגין לברך ואין זה אלא ביחיד, שאין קורין בכתובים ברבים.
לא למדו ברכת התורה מברכת הזימון אלא לרבים. — פי' לרבים בעשרה וביום שחייבין לקרות בצבור ובאופן זה דינן כג' שאכלו כאחד אבל הקורין בתורה כל אחד ואחד לעצמו בפחות מעשרה דינן כג' שאכלו כאו"א בפני עצמו שאין מצטרפין לזימון וה"נ כל או"א מברך לפניו ולאחריו.

הלכה ב

שאם היה קטן עושין אותו ספק ספק עושין אותו ודאי. — צ"ל שאם היה **אחד קטן ואחד ספק** קטן עושין אותו סניף ספק עושין אותו ודאי (וע' ב"ר פצ"א ובמלחמות לרמב"ן ובראבי"ה סימן קכ"ח).

תשעה נראין כעשרה מה מזמנין מסויימין כו'. —צ"ל ט' נראין כעשרה מזמנין. מה (פי' בעייא היא מה הוא ביאור ט' נראין כעשרה) מסויימין (פי' שהן אנשים גדולים וחשובים כמו אדם מסויים לקמן רפ"ט) או אפי' קטן ביניהן (פי' דט' גדולים וקטן אחד חשיב להו ט' נראין כעשרה מפני שהן כעשרה אבל לא עשרה ממש מפני שאחד מהן הוא קטן).

[השלמות: **עד דאנא תמן**. — פי' בבבל שר' זעירא עלה מבבל לא"י ע' בבלי כתובות קי"ב א'.]

[השלמות: **ר' ירמיה כו' ר' אבא אמר על השנייה**. — צ"ל: ר' אבא כו' ר' ירמיה (כגי' הגר"א, וכן איתא בב"ר פציא) אמר על השנייה (פי' דשמעון בן שטח אכל ירק ואינו יכול להוציא).]

הלכה ג

א"ל (פי' ר' זעירא לר' אבא בר זמינא) **כמה דאנא יהב דעתי מפקא יתך ידי חובתך בברכתא** (פי' בברכת המזון) **כן הב דעתך מפקא ידי חובתך באמן** (פי' דמלבד המשמיע גם השומע צריך לכוין לצאת ידי חובתו וכעין זה בבבלי רה"ש ל"ג ב' שאמר נמי ר' זעירא לשמעיה איכוין ותקע לי ונראה דשמעיה דר' זירא הוא עצמו ר' אבא בר זמינא דהכא) **א"ר תנחום כו' המתעסק לא יצא כו'** (פי' דשניהם צריכין לכוין ומתעסק לאו דוקא דה"ה בשומע מן המשמיע לעצמו לא יצא מאחר שלא התכוין להוציא את חבירו והכי מסקינן בבבלי רה"ש שם).

נאמר כאן עדה. — פי' דכתיב (תהלים קי"א א') אודה ה' בכל לבב בסוד ישרים ועדה.

א"ל ר' יוסי ב"ר בון. — נ"ל דשני ר' יוסי בר' בון ישנם בירושלמי: א) קדמון בימי ר' יוחנן ותלמידיו והוא דהכא שאמר לר' סימון שהיה תלמיד ר' יהושע בן לוי כנודע ובשקלים פ"ד סוה"ב גמליאל זוגא שאל לר' יוסי ב"ר בון (וגמליאל זוגא שאל ג"כ מר' יוחנן בחלה פ"ד ה"ו [ס' רע"א] ור' שמעון בן לקיש היה מסתמיך עליו כדאיתא בע"ז פ"ג הי"ג [מ"ג סע"ב]. ולפ"ז הא דאיתא בירושלמי סוף ביצה גמלייל זוגא שאל מר' מנא וכן במ"ק פ"ג ה"ה [פ"ב ע"ג] גמליאל זוגא דמכת אחתיה סליק הילל אחוה עימיה א"ל ר' מנא כו' יש להגיה בשניהם "ר' אמי" במקום "ר' מנא" כי ר' מנא היה בדור ג' אחר גמליאל זוגא וא"א שישאל גמליאל זוגא הזקן מר' מנא הצעיר, והחילוף בין ר' מנא ור' אמי מצוי הרבה

בירושלמי כמו שאוכיח למטה רפ"ח וכן הא דאיתא בערלה רפ"ב ר' יוחנן שאל לגמליאל זוגא יש להגיה "ר' יונה" או "ר' יוסי" במקום "ר' יוחנן" שר' יוחנן ורשב"ל היו גדולים מגמליאל זוגא) וכפי הנראה ריבר"ב זה הוא הנזכר כמה פעמים בבבלי עם בר מחלקותו ר' יוסי בר זבידא וכמה פעמים אמר עולא פליגי בה תרי אמוראי במערבא ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא (ע' בבלי שבת כ"א ב' וצ"ו א') הרי שהיה גדול בזמן עולא וכן בבבלי יבמות מ"ה ב' אמר רבינא אמר לי ר' גזא איקלע ר' יוסי בר אבין לאתרין כו' א"ר ששת לדידי אמר לי ר' גזא לא ר' יוסי בר אבין הוה אלא ר' יוסי בר זבידא הוה כו' הרי שהיה בזמן רב ששת (ולפ"ז צ"ל דרבינא דשם הוא רבינא הקדמון ואף שבשאילתות פ' וישלח סכ"ה הנוסח ר' אשי במקום ר' ששת מ"מ נ"ל עיקר כנוסח שלנו[5] מפני שמצאנו בשבת קמ"ה ב' א"ר יוסף ולירוק אנן מתרנגולתיה דר' אבא ועוד אמר ר' גזא כו' דמשמע דכל זה מדברי ר' יוסף וכ"ה דעת הרב סה"ד בערך ר' גזא והרי שר' גזא היה בזמן ר' יוסף ומוכרח שגם ר' יוסי בר אבין היה בזמן ר' יוסף, והא דאיתא בחולין נ"ה א' דר' עוירא אמר דין אחד משמיה דרבא ור' יוסי בר אבין הקשה עליו י"ל שגם חכמי א"י שלפני רבא אמרו כדינו של רבא ועל זה הוא שהקשה ר' יוסי בר אבין ובבבלי הביאו זה ג"כ להקשות על רבא שאמר אצלם כדין הזה וכעין זה כתב הרלב"ח בתשובה סימן י"ב ע"ש[6]. והא דאיתא בתענית כ"ג ב' דר' יוסי בר אבין למד לפני ר' אשי ע' בד"ס שם שבספר אגדת התלמוד הנוסח "ר' אסי" במקום "ר' אשי" והרב ד"ס שם הסכים לגירסא זו והאריך בזה אף כי דבריו שם אינן מחוורין ע"ש). ב) ריבר"ב אחרון שהיה בזמן ר' מנא ותלמידיו (ע' שביעית פ"ו ה"ב [ל"ו ע"ד] ריבר"ב בעא קומי ר' מנא ובכתובות פ"י ה"ב [ל"ג ע"ד] אריבר"ב לתלמידו דר' מנא). ודע שר' שמואל בר' יוסי בר"ב המצוי בירושלמי הוא בנו של ריבר"ב האחרון ע' גיטין פ"ה ה"ג [מ"ו סע"ד] ר' שמואל בריה דריבר"ב ור' מתנייה הוון יתבין כו', ור' מתנייא היה מן האמוראים האחרונים מתלמידי ר' יוסי כמו ר' מנא ור' יודן בן שלום ע' שבת פי"ב ה"ד [י"ג ע"ד] דר' יודן בן שלום הוא בר מחלוקתו דר' מתנייה ובעירובין פ"ז ה"ו [כ"ד ע"ג] אמר ר' יודן בן שלום קומי ר' יוסי (וע' מ"ש בסנהדרין פ"א ה"ב די"ט ע"ב).

וראיתי בספר דורות הראשונים ח"ב פרק ע' וע"א שהאריך להוכיח דתרי עולא הוו בבבלי אחד קדמון והב' בזמן ר' אשי וזה האחרון הוא שאמר פליגי תרי אמוראי במערבא ר' יוסי בר אבין ור' יוסי בר זבידא ור' יוסי בר אבין זה הוא שהיה תלמידו של ר' אשי וביבמות

[5] ושוב ראינו דאפשר לקיים גירסת השאילתות ר' אשי וגם רבינא הוא האחרון אלא שר' גזא היה בימי ר' יוסף בבחרותו כבן עשרים שנה ובימי רבינא ור' אשי כבר היה בן שבעים או שמונים שנה.

[6] ויותר נראה דריבר"ב דחולין שם הוא האחרון.

הוא מגיה מדעת עצמו (כי לא ראה גירסת השאילתות) ר' אשי במקום ר' ששת, ולפ"ז מוכרח דהא דאיתא בשבת קמ"ה ב' ועוד הא אמר ר' גזא כו' אינו מדברי ר' יוסף אלא דסתמא דתלמודא מייתי לה (וכל זה אינו מחוור לדעתי וכבר הארכתי בזה בספרי על סדר הדורות ערך עולא ע"ש), וע"ע שם עמוד 382 שדעתו שלא היה אלא ר' יוסי בר' בון אחד והיה מגדולי הדור בימי ר' סימון ור' אבהו והאריך ימים עד ד"א קי"א (וגם זה אינו מחוור לדעתי).

[השלמות: **נאמר כאן תוך**. — ונקדשתי בתוך בני ישראל.]

במקהלות כתיב. — פי' בספר המסילות סימן כ' דלא כתיב במקהלים כמו בתהלים כ"ו י"ב אבל במקהלות לפי הכתיב יש לקוראו בשורוק ואז יהיה לשון יחיד כמו ילדות ובחרות.

ר' זעירא קם מקרי כו' א"ל רחב"א ארפוניה דכן אינון נהיגין גבייהו. — ר' זעירא מבבל היה וכפי הנראה היו בזמנו מקומות בבבל שהיו כל הקוראים בתורה מברכים לפניה ולאחריה ושלא כדין המשנה (ע' מ"ש למעלה פ"ד ה"ג), ור' חייא בר אשי ג"כ היה בבבל אבל במקום שהיו נוהגין כדין המשנה שרק הפותח והחותם בתורה מברכין לפניה ולאחריה, ובסוף ימי חכמי התלמוד תקנו בבבל שבכל המקומות יברכו כל הקרואים לפניה ולאחריה כדאיתא בבבלי מגילה כ"א א'.

הלכה ה

[השלמות: **דרב יונה טעם כסא ומתקן לה כו'**. — פי' הניח השאר ליום אחר ואם ס"ל לר' יונה כר"י בר חנינה האיך הניחו למחר כיון שהוא מזוג אלא לאו דס"ל לר' יונה שאינו צריך ליתן בו מים, וגירסת ר"ש סיריליאו "טעים כסא בליליא ומתקן ליה למחר" ופירש שלמחר היה מוסיף יין כדי לקדש עליו (אבל לא כן פירשו בתוספות דיה טעמו" במכילתין נ"ב אי ורא"ש פסחים פ"י סייד ואין פירושם מחוור).]

[השלמות: **א"ר יוחנן והן שלנו כו'**. — צ"ל: **לא כן** אר"י כו'.]

פרק ח

הלכה א

קדושת הלילה קודמת לקדושת היום. — צ"ל: קדושת הלילה קודמת **לכבוד** היום (וכ"ה בתוספתא פ"ג ובבלי פסחים ק"ה ב').

א"ר מנא מדברי שניהן כו' א"ר זעירא מדברי שניהן כו'. — פירשו המפרשים דר' זעירא דאמר מדברי שניהן כו' היינו מדברי ר' יוסי ור' מנא שלפני זה, ולפ"ז נ"ל שיש להגיה

כאן "ר' אמי" במקום "ר' מנא" שא"א שר' זעירא יוכיח מדברי ר' מנא תלמיד תלמידו, שר' יונה אבי ר' מנא היה תלמיד ר' זעירא כנודע, והחילוף מר' אמי לר' מנא מצוי בירושלמי כמו שכתבתי לעיל פ"ז ה"ג (עמ' 16) ועוד בפיאה פ"ג ה"ד [י"ז ע"ג] ר' בון בר חייא בעי קומי ר' מנא, ולעיל פ"ב ה"ח [ה' רע"ג] מפורש שרבב"ח נפטר בחיי ר' זעירא ור' זעירא הספידו וא"א שישאל מר' מנא הצעיר ואולי שעדיין לא נולד בפניו אבל צ"ל שם ר' אמי במקום ר' מנא; עוד בסוטה פ"ה ה"ב [כ' רע"ב] ר' אבהו בשם ר' מנא, צ"ל בשם רבי אמי; עוד בקידושין ס"ג ה"ד (דף ס"ד ע"א) חד בר נש קם עם חבריה בשוקא כו' אתא עובדא קומי ר' מנא אמר כו' א"ר יעקב בר אחא מודי ר' אמי כו' והנה ברור הוא שצ"ל בין ברישא ובין בסיפא שם אחד או בשניהם ר' אמי או בשניהם ר' מנא אבל מאחר שנדע כי ר' יעקב בר אחא היה בזמן ר' יוחנן וריש לקיש (ע' שבועות פ"א ה"ג) מוכרח שצ"ל גם ברישא ר' אמי (ודלא כהמפרשים שהגיהו מדעתם גם בסיפא ר' מנא וכן העתיק בחידושי אנשי שם על המרדכי ב"מ פ"א); ועוד בע"ז פ"ב ה"ז (דף מ"א רע"ג) שאלון לר' יצחק ולר' מני, יש להגיה "לר' יצחק ולר' אמי" כי ר' אמי היה חבירו של ר' יצחק דירושלמי (ושל ר' יצחק נפחא דבבלי ושניהם אחד הן כ"ש בתרומות פ"ח ה"א ע"ש) כמו בפיאה רפ"א ר' יצחק ור' אימי הוון יתבין כו' עוד בקדושין פ"א ה"ג (דף נ"ט סוע"ד) מאן אינון רבנן ר' יצחק ור' אימי; עוד בסוף הוריות א"ר סימון יהודה יעלה א"ל ר' מנא הדא דתימר כו' צ"ל "א"ל ר' אמי" דר' מנא היה שלשה דורות אחר ר' סימון, עוד בנדרים סופ"י ר' מנא סליק מישרי נדרא דגמלייל דקינתיה כו' ר' מנא סליק מישרי נדרא דגמליאל בר בריה א"ל לא תיעבד לי כמה דעבדת לסבי כו' וגם בזה יש להגיה "ר' אמי" במקום "ר' מנא" שהרי ר' גמליאל דיקונתיה נפטר כבר לפני ר' סימון שהיה תלמיד ר' יהושע בן לוי כדאיתא במ"ק פ"ג ה"ה דף פ"ב ע"ג (עוד יש להגיה כאן באופן אחד ר' עזרא במקום ר' זעירא), ועוד בפיאה פ"ה ה"א [י"ח רע"ד] "ר' אימי בשם רשב"ל דב"ש היא" ואותו ענין כפול למטה שם "ר' מנא בשם רשב"ל" ומובן שט"ס שם וצ"ל "ר' אימי" במקום "ר' מנא".

נהיגין תמן במקום שאין יין ש"צ עובר לפני התיבה ואומר ברכה אחת מעין ז' וחותם במקדש ישראל ואת יום השבת. — פי' נהגין תמן בבבל כי תפלת מעין שבע מקורה בבבל כדאיתא בבבלי שבת כ"ד ב' (ואף כי שם איתא משום סכנה ע"ש ברש"י וכאן אמרו במקום שאין יין) אלא שבחתימת ברכה זו תקנו בירושלמי כאן כפי נוסח א"י "מקדש ישראל ויום השבת" אבל מנהג בבל "מקדש השבת" כדאיתא בבבלי פסחים (קי"ז ב') וכן בחילופי מנהגים שבס"ס יש"ש ב"ק סימן ל"ב "בני בבל אומרים מקדש השבת בני א"י אומרים מקדש ישראל ויום השבת", וכעין זה מצינו להפך בבבלי ביצה

(י"ז א') תני תנא קמיה דרבינא מקדש ישראל והשבת והזמנים א"ל אטו שבת ישראל מקדשי ליה והא שבת מקדשא וקיימא אלא אימא מקדש השבת ישראל והזמנים ע"כ הנה התנא תני קמיה דרבינא ברייתא שהביא מא"י וכפי מנהג א"י ורבינא תיקן ברייתא זו כפי מנהגו מנהג בבל, והנה ידוע כי התוספתא המצויה בידינו מקורה מא"י ומ"מ תניא במכילתין פ"ג דחותם ברוך מקדש את השבת וישראל והזמנים ע"כ וברור הוא שהמעתיקים הבבליים תקנו ג"כ בתוספתא כפי מנהגם.

יברך על היום המזון קודם. — פי' שהרי ב"ש סברי בפרקין מ"ה דמזון קודם להבדלה וה"ה דמזון קודם לקידוש היום.

לוי אמר ינה"ק. — נ"ל להגיה ינק"ה, ולפ"ז שפיר הוא מעין שניהם יין נר כר' חנינה וקידוש לפני הבדלה כר' יוחנן.

כד הוה אזיל לדרומה הוה עבד כר' חנינא. — נראה שאיזה זמן היה ר"ח בלוד כדמשמע בשקלים סופ"ה ולוד הוא דרום כמבואר בסנהדרין פ"א ה"ב דלוד הוא מיהודה ויהודה הוא דרום כנודע אבל בסוף ימיו היה בציפורי ושם נפטר ע' ב"מ סופ"ב.

הלכה ב

לחלה ולנטילת ידים אדם מהלך ד' מילין. — עוד מצינו בירושלמי שיעור ד' מיל בשבת פ"א (דף ד' רע"א) בעיבוד ובפסחים פ"ג ה"ב [ל' ע"א] בחימוץ.

[השלמות: **הן דאתו כו' נסבין ידיכון**. — פי' שמא לא תמצאו עוד מים בדרך.]

הלכה ג

[השלמות: **הידים תחילה לחולין כו'**. — משמע דס"ל דכל הידים תחילות לחולין אבל בבבלי חולין ל"ג ב' פי' כגון שהכניס ידיו לבית המנוגע, וכן פירש מהרש"ס כאן וע' חגיגה פ"ב ה"ה [ע"ח ע"ב] דלא משמע כן.]

הלכה ה

[השלמות: **אבא בר בר חנה ורב חונה כו'**. — צ"ל: אבא בר רב **הונא** [וכ"ה בכי"ר] ור' הונא הוון כו' על וטעין [כי"ר: על טעין] תרוויהון (פי' כוס ושמן ערב כפי' רא"פ ודלא כמהרש"ס) בחדא ידיה א"ל אבא בר רב הונא מה ידיך כו' וכעיס עליה אבוה (פי' רב הונא כועס על אבא בנו).]

הלכה ו

בלבד הנקטפת. — פי' קופצת דהיינו שלהבת גדולה וגבוהה כדמוכח בב"ק פ"ו ה"ה [ה' ע"ג] וע' בערוך ערך קדח ב'.

הלכה ח

[השלמות: **הללו את שם ה'**. — צ"ל: הללו את ה' (תהלים קי"ז א') וכן תמצא במסכת סופרים פ"ב ה"ט דחשיב ה' פרקים בהלל ואלו הן הללו עבדי ה' בצאת ישראל אהבתי הללו את ה' הודו לה' (וראיתי באו"ז ח"א סמ"ג שהעתיק בשם מסכת סופרים מן המיצר במקום הודו [וכן הב"י באו"ח סתרמ"ד כתב שנראה דמן המיצר הוא תחלת פרק ע"ש] והיא גירסא ישרה דלא מסתבר שבי פסוקים בלבד יהיו פרק אחד). ומבואר בסופרים שם שפרקי בצאת ישראל ואהבתי אינם פרקים אלא לענין הפסקה בשעת הקריאה בלבד אבל לא פרקים ממש שהרי אין מסיחין ביניהן עשיה ונשארו ג' פרקים הללו עבדי ה' הללו את ה' ומן המיצר, ואולי בירושלמי כאן נשמט "מן המיצר" וע' ב' סוכה נ"ד א' תוד"ה "שייר" שביארו ג"כ שבהלל ג' פרקים אלא שהן הללו עבדי ה' אהבתי והודו, אבל דעת הרמב"ם בפ"ג הי"ג מחנוכה שד' פרקים בהלל הללו עבדי בצאת אהבתי והללו את ה'.]

[השלמות: **תנא גוי שבירך כו'**. צ"ל: תני נכרי שבירך את השם עונין אחריו אמן כותי שבירך את השם אין עונין אחריו אמן עד שישמע את כל הברכה כולה (וכ"ה בתוספתא פ"ה, וכגירסא זו מוכח במגילה [פ"א הי"א, ע"ב ע"א] וסוכה פ"ג הי"א [נ"ד ע"א] וכן מצאתי בחדושי וד"ל למשניות כאן).]

פרק ט

הלכה א

[השלמות: **ואם היה אדם מסויים כו'**. באבי העזרי סימן קמ"ו העתיק: אמר **ר' יוסי** אם כו'.]

[השלמות: **רבי אמר רבי אביתר**. — מלת ה"רבי" בפ"א מיותרת וליתא בכ"י מירושלמי ודברים רבה פ"ב.]

ב"ו יש לו פטרון אם הטריח עליו ביותר הוא אומר אשכח פלן כו'. — צ"ל: אשגח פלן כו' (פי' ראו את פלוני).

ולא נמצא מתפלל על עובד ע"ז תני ר' ישמעאל כו'. — יש להפך הגירסא וכצ"ל: תני ר' שמעון בן גמליאל אומר אף בח"ל צ"ל כן ולא נמצא מתפלל על עובדי ע"ז (פי' שבא"י היו הרבה שמדות ונטמעו הרבה ישראל בין הגוים ע' יבמות פ"ח ה"ד [ט' רע"ד] ונמצא מתפלל על היוצאים מבני ישראל אבל בח"ל לא היו שמדות ונמצא מתפלל על עובד ע"ז מהגוים) א"ר יוחנן כו'.

[השלמות: **אשר יחובר כו'**. — צ"ל: אשר יחובר אל כל החיים (קהלת טי ד') יבחר כתיב מי יבחר יצ"ט מיצה"ר אלו הצדיקים מי יבחר יצה"ר מיצ"ט אלו הרשעים אלא כל החיים כו' (וכן איתא במי קהלת).]

ברוך שלא עשאני גוי ברוך שלא עשאני בור ברוך שלא עשאני אשה. — ענין זה שנוי בתוספתא פ"ו ומשולש בבבלי מנחות (מ"ג ב') ובשלשתן נוסח אחד, אבל בריקאנטי פ' משפטים (דף ק"ד ע"ד) כתב "נחלקו רבותינו ז"ל במנחות אם יש לברך שלא עשני בהמה" ע"כ ובלי ספק שסמך על זכרונו וטעה ומדבריו של ברבי ניכר שלא היה בקי בתלמוד בע"פ, וכבר נודע שלפתח הזכרון השכחה רובצת.

[השלמות: **מזבלין לע"ז**. — פי' מזבחין.]

[השלמות: **מתניתין כשהיו שלמים**. — ע' באבי העזרי סי' קמ"ו דגריס איפכא: מתני' בשהיו כן ממעי אמו אבל אם היו שלימים ונשתנו אומר ברוך משנה הבריות, ואין גירסתו מחוורת.]

[השלמות: **שכן ברא בריות נאות בעולמו**. — באבי העזרי שם מסיים בשם הירושלמי: ליהנות בהם בני אדם.]

הלכה ב

[השלמות: **שהיה קוסמיקון**. פי' רוח בכל העולם כולו שכן קוסמוס בלשון יונית "עולם".]

[השלמות: **עד יום גלות הארץ**. — לפי פשוטו הוא לעת חרבן שילה שגלו ישראל מערים רבות מפני פלשתים (ש"א ז' י"ד).]

ואת הלבנה בתקופתה. — בבבלי (נ"ט ב') הנוסח "לבנה בגבורתה" ובויקרא רבה פכ"ג "הלבנה בכדורה" והכל ענין אחד שרואה אותה בשעת הניגוד דהיינו באמצע החדש שאז כדורה בעצם השלימות ואורה בתוקף גבורתו וכעין זה בתחלת מסכת זו "הלבנה בתקופתה" וגם שם הענין באמצע החדש ממש ולפ"ז נראה דה"נ ענין "החמה בתקופתה" דהיינו בתקופת תמוז דבזמן הזה הוא עצם חוזק אורה וחומה. וכן מצאנו בספר שלחן ארבע המיוחס לר' בחיי סוף שער א' שכתב "הרואה את השמש בתקופת תמוז שיש לברך עליו ברוך עושה בראשית".

עד שתראה כחצי המטה. — העיקר כמו שהעתיק בספר האורה לרש"י סימן ע"ב "כחצי חמיטה" והרב רש"ב בהערותיו שם פירש חמיטה קערה כמו במעשרות פ"א מ"ז ולי נראה לפרש חמיטה ככר ע' טבול יום רפ"א וערוך ערך חמט א' וראיתי ברקח סימן רכ"ח שהעתיק בשם ירושלמי "כחצי המטה" והוסיף "פירוש כחצי עוגה" וברור הוא שט"ס

לפנינו ברקח וצ"ל "כחצי חמיטה" וגם פירש בביאורנו (וע' מגילה פ"א הי"א דף ע"א ע"ג "היה עשוי כחצי חליטה" ומ"ש בהערותינו שם).

הלכה ג

[השלמות: **חוץ מתקיעה וטבילה כו'**. —בבבלי פסחים (ז' ב') איתא: בי רב אמרי כל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן חוץ מן הטבילה ושופר ופרכינן עלה מ"ש שופר דילמא מקלקלי ליה תקיעה א"ה שחיטה ומילה נמי אלא א"ר חסדא חוץ מן הטבילה בלבד משום דאכתי גברא לא חזי, מבואר לדעת הבבלי דכל המצות מברך עליהן עובר לעשייתן חוץ מן הטבילה דמברך לאחר טבילה. אבל נ"ל שאין זה שיטת הירושלמי כאן שלא הוציא שחיטה ומילה אלא טבילה ותקיעה, ועוד שכאן הוסיפו בשם ר' יונה תפילין של יד עד שלא יחלוץ (או יקשור לגירסת הגר"א) ושל ראש **עד שלא ייבה**, לכך נ"ל לפרש ענין הדברים דשמואל אמר כל המצות מברך עליהן **בשעת עשייתן** חוץ מתקיעה שאי אפשר לברך בפיו בשעת תקיעה שהרי הוא תוקע וא"א לאדם לדבר ולתקוע ולכן מברך קודם תקיעה וכן בטבילה מברך קודם הטבילה שבשעה שטובל עצמו וראשו מכוסה במים א"א לדבר וי"א אף קידושין בבעילה מברך קודם דבשעת מעשה א"א להוציא שם שמים וע"ז הוסיף ר' יונה אף תפילין של יד ושל ראש ובבבלי פסחים שם אמרי בי רב שהוא רב הונא (ע' ב' סנהדרין י"ז ב' ובתוספות שם ד"ה אלא) לטעמו דמברך בשעת עשייתן חוץ מן הטבילה ושופר, ולדעת הבבלי שלא הזכירו כלל **בשעת עשייתן** הוה קשה להו מ"ש שופר משחיטה ומילה ולכך אמר ר' חסדא חוץ מן הטבילה בלבד (וע' בפירוש רא"פ כאן שהעיר על מקצת דברינו).]

וחושש שמא ניקבו ר' בא בשם רבנן דתמן בני מעיים בחזקת כושר. — מזה ששאלו וחושש שמא ניקבו כו' משמע שאם נמצאו לפנינו בני המעיים צריך לבדוק כל בני המעיים אם לא ניקבו וכן מצינו בחילופי מנהגים שבסו"ס יש"ש ב"ק סימן י"ח בני א"י בודקין בי"ח טרפות בני בבל אין בודקין אלא בריאה בלבד ע"כ והנה כנוסח שלנו בירושלמי העתיק בעיטור שער ב' טרפות הריאה אות ד' ערך דופן אבל ראיתי באשכול ח"ג סימן א' וחידושי רשב"א חולין ט' א' וכן בר"נ שם שכולם העתיקו: "וחש לומר שמא ניקבה **הריאה**" וקרוב בעיני שגם לפניהם היה הנוסח בירושלמי כנוסח שלנו אלא שהחליפו "ריאה" במקום "בני מעיים" מפני המנהג המפורסם אצלם שאין בודקין אלא הריאה בלבד, והם לא ידעו ממנהג א"י הנ"ל.

הלכה ה

[השלמות: **שבעה פרושין**. — ע' הגירסא בערוך ערך פרוש.]

אברהם אבינו עשה יצר הרע טוב כו'. אבל דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו.
— ידוע כי יש באדם מדות רבות טובות ורעות דבר והפוכו כמו כעס וארך אף, אהבה ושנאה, רחמים ואכזריות, גבהות וענוות, נקמה וסליחה ורבות כאלה ולכל מדה ומדה צריך האדם לשקול בדעתו מתי יתפוס בכעס ומתי יאריך אפו וכן בכל המדות והתורה היא תפלס משקלה לכל מדה ומדה שפעמים צריך האדם לרחמנות כמו שנאמר (שמות כ"ב כ') וגר לא תונה וגו' ופעמים הצורך להתאכזר כמו שנאמר (דברים י"ג ט') ולא תחוס עינך וגו', וכן באיוב (כ"ט י"ז) ואשברה מתלעות עול וגו', ושנינו באבות פ"ה "הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים", אבל אין כל אדם זוכה להיות היכולת בידו לתת לרוח משקל כפי האמת והיושר; ורק אבינו אברהם אף כי היה לבו מלא רחמים ורב חסד ידע לשעבד תחתיו את כל המדות הרעות ולעבוד בהן את קונו כאלו הפך אותן למדות טובות וכענין שאמרו בבראשית רבה פל"ד אות י"א "הרשעים הן ברשות לבן כו' אבל הצדיקים לבן ברשותן" ופירש המ"כ שם "לבן יצר הרע", ומצינו באברהם שמרוב חמלתו על לוט בן אחיו הסתכן בנפשו ורדף אחרי ארבעת המלכים האדירים באנשים מעט שי"ח ובעזר ה' הכה אותם ונצחם ולקח במלחמה את כל הנפש והרכוש אשר המשפט לו לזכות בהם והוא מאס בהם והשיב את כולן לבעליהן מחוט ועד שרוך נעל וגם כאשר זקן בא בימים בן מאה שנה לא חס על עצמו ומל את ערלתו לקיים מצות ה', וגם שש לעשות צדק להעלות את בנו יחידו אשר ילד לו בזקנותו עולה לה'. וז"ל הרמב"ם בפ"ו מה' פרקיו "העניינים המפורסמים אצל כל בני אדם שהם רעות כשפיכת דמים וכגניבה וכגזילה ואונאה וכיוצא באלו אין ספק שהנפש אשר תכסף לדבר מהם ותשתוקק אליו ויכבוש את יצרו מהן שהיא חסרה ושהנפש החשובה לא תתאוה לאחד מאלו הדעות כלל ולא תצטער בהמנעם מהם" והמדה הטובה הזאת גם היא זכה בה אברהם והיא בכלל מה שאמרו "עשה יצה"ר טוב".
אבל דוד מדה אחרת היתה בו, הוא היה נוטה למדת אכזריות, בעל חמה ומהיר משפט, ואמרו רז"ל בב"ר פס"ג ומדרש שמואל פי"ט והוא אדמוני (ש"א ט"ז י"ב) א"ר אבא בר כהנא כאלו שופך דמים כמה דאת אמר ויצא הראשון אדמוני, ובאמת שדוד בבחרותו לא היה מעצור לרוחו הנה שמצינו שנשבע "אם אשאיר מכל אשר לו עד אור הבקר משתין בקיר" ורק אביגיל בחכמתה ויפי תארה מנעה את דוד מבוא בדמים; ועוד כי את הנער המגיד לו כי המית את שאול אחר אחזו השבץ הכהו דוד ומת (ש"ב א' ט"ו) אף כי הנער רק התפאר לפניו במעשהו זה בדמותו כי יבא על שכרו ממנו, כי כפי עדות הכתוב (ש"א ל"א ד') נפל שאול עצמו על חרבו; עוד מצינו כי מדד את מואב בחבל ב'

חבלים להמית (ש"ב ח' ב'). והאחרון הכביד כי אחר אשר בא אל אשת אוריה שלח אל יואב "הבו את אוריה אל מול פני המלחמה החזקה ושבתם מאחריו ונכה ומת" (ש"ב י"א ט"ו). וחז"ל במדרש שמואל פכ"ה דרשו הצילני מדמים אלקים (תהלים נ"א ט"ז) מדמו של נתן שהיה דוד משלח קורסיות (פי' שלוחים) לאחריו לידע אם מפזר הוא דברים, אילו היה מפזר דברים לא היה הורגו? כי חז"ל עמדו על אופיו של דוד, ואמרו עוד שם "ואותו הרגת בחרב בני עמון (ש"ב י"ב ט') מגיד שהרבה צדיקים כיוצא בו הרג" דמשום דכתיב "ואתו" חסר וי"ו דרשו כמו "וְאֶתו" דהיינו שנהרגו עמו אחרים כיוצא בו ע"י דוד אבל מה שנהרגו עמו אחרים מפורש בכתובים (שם י"א ט"ז) "ויתן את אוריה אל המקום אשר ידע כי אנשי חיל שם ויצאו אנשי העיר וילחמו את יואב ויפול מן העם מעבדי דוד וימת גם אוריה החתי" והרי שבסיבת זה נהרגו גם רבים אחרים; ורק את שאול לא הכה אף כי היה לאל ידו יען כי ירא לשלוח ידו במשיח ה' (ש"א כ"ד ז', כ"ו ט'). וכבר כתב הרמב"ם ברפ"ב מדעות "ומה היא תקנת חולי הנפשות כו' מי שהוא בעל חמה אומרים לו להנהיג עצמו שאם הוכה וקולל לא ירגיש כלל וילך בדרך זו זמן מרובה עד שיתעקר החֵמה מלבו", וגם דוד נהג את עצמו במנהג הזה לעת זקנותו כי הנה בברחו מפני אבשלום בנו פגע אותו שמעי בן גרא וקיללו וגם כי אבישי בן צרויה חפץ להסיר את ראש שמעי מעליו ולא הניחו דוד (ש"ב ט"ז יו"ד); ועוד כי חס על אבשלום בנו אשר טמא את נשיו וגם דמה להרוג את אביו ועם כל זה צוה דוד "לאט לי לנער לאבשלום" (שם י"ח ה') וגם אחרי מותו בכה ואמר "מי יתן מותי אני תחתיך" (שם י"ט א'), ויואב אשר לא ידע טעם למנהג דוד התפלא עליו באמת ואמר לו (שם שם ו') "הובשת היום את פני כל עבדיך וגו' לאהבה את שונאיך וגו' כי לו אבשלום חי וכלנו היום מתים כי אז ישר בעיניך"; וגם כאשר שב אל ביתו ושוב רצה אבישי להמית את שמעי גם הפעם לא הרשהו דוד ואף נשבע לו אשר לא ימיתנו (שם שם כ"ב-כ"ד) אבל ידענו כי נשאר טינא בלב דוד עליו ולא מחל לו בלב שלם כאשר נבין מצואתו אל שלמה בנו (מ"א ב' ט'). עוד מצינו שחס על ציבא עבד מפיבשת אשר רימה את אדוניו וגם את המלך דוד (שם ט"ז ג', י"ט כ"ז) ונתן לו מחצית משדה מפיבשת (שם י"ט ל') וכבר תפשו חז"ל לדוד בעד אשר שנה במעשהו וחמל על שדהו ולקח משדה מפיבשת ונתן לציבא (כעין תוכחתו של נתן הנביא, ש"ב י"ב ד') ואמרו (בבלי שבת נ"ו ב') "בשעה שאמר דוד למפיבשת אתה וציבא תחלקו את השדה יצתה בת קול ואמרה לו רחבעם וירבעם יחלקו את המלוכה". וזה הוא המכוון במה שאמרו פה "דוד לא היה יכול לעמוד בו והרגו בלבבו". ואל יתקשה לך מן הכתוב בסוף שמואל ב' (כ"א) כשבקשו הגבעונים שבעה אנשים מבני שאול להוקיעם

מיהר דוד וענה "אני אתן" וגם קיים את דבריו, כי לדעתנו אין מוקדם ומאוחר במקרא כי מעשה זה אף שכתוב בסוף הספר אינו כפי סדר הכתובים – כדעת סדר עולם פי"ד – אבל מעשה זה היה עוד לפני מרד אבשלום (וכן משמע ביבמות ע"ט א' וע"ש ברש"י ד"ה תריסר וכעין זה כתב רש"י ז"ל בשופטים י"ז א' על ב' פרשיות האחרונות של פסל מיכה ופילגש בגבעה), ובזה נבין מה שאמר מפיבשת (שם י"ט כ"ט) כי לא היה כל בית אבי כי אם אנשי מות לאדוני המלך, וכן שמעי בן גרא אומר (שם ט"ז ח') "השיב עליך ה' כל דמי בית שאול", והוא כמנהג מלכי קדם שהמלך החדש שעמד היה מאביד את כל זרע הממלכה מהמשפחה שמלכה לפניו וכן נהגו מלכי ישראל ועתליה (מ"א ט"ו כ"ט וט"ז י"א); ולא עוד אלא שגם האח המולך מפחדו מפני אחיו פן יקום עליו ויהרגנו ויקח לו את המלוכה לכן הקדים הוא והרג את אחיו שאר בשרו הקרוב אליו, כאבימלך שהרג את שבעים אחיו (שופטים ט' ה') ויהורם שהרג את כל אחיו (דהי"ב כ"א ד'), וגם נתן הנביא אמר לבת שבע (מ"א א' י"ב) "ומלטי את נפשך ואת נפש בנך שלמה" כי לוא מלך אדניהו בן חגית היה הורג את שלמה אחיו ואמו, וכתוב עוד (פסוק כ"א) והייתי אני ובני שלמה חטאים, וכאשר נהפך הדבר ומלך שלמה הרג גם הוא מטעם זה לאדניהו, ואף כי כפי המבואר בכתובים סבת הריגת אדוניהו היה מפני שבקש את אבישג השונמית (שם ב') כבר עמדו חז"ל על אופיו של שלמה ואמרו בירושלמי פיאה (פ"א ה"א [ט"ז א']) "ר' זעירא בעא קומי ר' יסא מפני מה נהרג אדוניהו בן חגית מפני שתבע את אבישג השונמית? א"ל עילא היו מבקשין להתיר דמן של בעלי מחלוקת" (פי' שאינן אלא עלילה מפני שרצה למלוך) ובסבת זה השביע יהונתן את דוד לעשות חסד עם זרעו (ש"א כ' י"ז) וגם שאול השביע את דוד שלא יכרית את זרעו (שם כ"ד כ"ב); וכן מ"ש עוד (ש"ב ט' א') ויאמר דוד הכי יש עוד אשר נותר לבית שאול וגו' אינו כפי סדר הכתובים כי זה היה אחר שכבר נהרגו שבעת בני שאול ולא נשאר מזרעו רק מפיבשת לבדו כנראה בדהי"א (ח' ל"ג-מ') ולכן נתן דוד את כל אשר היה לשאול ולביתו למפיבשת ובו קיים דוד את השבועה אשר נשבע לשאול וליהונתן בנו אשר כרת את בריתו אתו (ש"א י"ח ג') ואשר נפלאה אהבתו לו (ש"ב א' כ"ו).

[השלמות: **ר"ע הוה קיים מתדין כו'**. — ע' מדרש משלי פ"ט שמעשה זה ביוה"כ היה.]

[השלמות: **אמר לפני ליחה כו'**. — צ"ל: אם לפני כו'.]

ופגעו זה בזה בחדא משכנא. — בנוסח מהרש"ס "**בהדא** משכנא" וכן עיקר דמשכנא היא שם עיר שהיתה באמצע הדרך שבין טבריא לציפורי וע' סנהדרין פ"ג ה"ב ומ"ש שם.